

ale

Historisk tidskrift
för Skåneland

Nr 2 1986

ale

Historisk tidskrift för Skåneland

utges av De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Redaktör

Fil. dr Sten Skansjö

Redaktionskommitté

Länsantikvarie Carin Bunte, Malmö

Professor Erik Cinthio, Lund

Fil. lic. Gert Jeppsson, Lund

Fil. kand. Allan Persson, Lund

Landsarkivarie Anna-Christina Ulf-
sparre-Meurling, Lund

innehåll

	Sid.
Margareta Ihse och Nils Lewan: Odlingslandskapets förändringar på Svenstorp studerade i flygbilder från 1940-talet och framåt	1
Bjørn Westerbeek Dahl: Gottfried Hoffmanns kortläggningar under krigen i Skåne 1657	18
Aktuellt om antikvariskt:	
Anders Löfgren: Rådhus i Helsingborg	30
Lasse Wallin: Nyby – Kabusavägen	31
Lasse Wallin: Hilleshög – Härslöv	32

Odlingslandskapets förändringar på Svenstorp studerade i flygbilder från 1940-talet och framåt

Av Margareta Ihse och Nils Lewan

Naturgeografiska institutionen, Stockholm resp. Kulturgeografiska institutionen, Lund

De senaste decennierna har medfört en snabb utveckling från en artrik och varierad odlingsbygd till dagens maskinpassade, starkt förenklade landskapsbild med dess utarmade växt- och djurliv. Denna förändring skildras här av en naturgeograf, vars framställning kompletteras med olika samhällsaspekter av en kulturgeograf. En godsmiljö i Lundabygden, Svenstorp, får illustrera skeendet.

Människan formar landskapet

Människans utnyttjande av naturresurserna medför en ständig omvandling. Den förste bonden startade en landskapsomvandling, där naturlandskapet ersattes av ett jordbrukslandskap, mer eller mindre variationsrikt! När bonden endast hade hästen till hjälp, skedde förändringarna långsamt. I det gamla odlingslandskapet fanns ängar och betesmarker för kreaturen. Till varje gård hörde många åkerfält, där bonden odlade flera olika sorters grödor. Det var ett omväxlande och variationsrikt landskap, där djur- och växtsamhällen funnit sin ekologiska balans under flera hundra år. Landskapet, som skapades, anpassades till de naturliga förutsättningarna.

När bonden fick traktor och maskiner till hjälp, skedde förändringarna i en takt, som var betydligt snabbare än den, som ekosystemen naturligt anpassats till. Landskapet som skapas i dag, anpassas till tekniken. Det variationsrika landskapet har ersatts av ett jordbrukslandskap som bara de senaste 40 åren starkt förenklats och utarmats.

Hotade miljöer i odlingslandskapet

Vägrenar och dikeskanter, stengårdsgårdar och öppna diken, åkerholmar och mangelgravar är alla ytmässigt små, men för många djur och växter är de livsviktiga miljöer i odlingslandskapet. De är nämligen de sista kvarvarande resterna av det gamla odlingslandskapet, och de är viktiga refugier för flora och fauna. Dessa miljöer är i dag starkt hotade. De försvinner i rask takt i det mekaniserade och hårt rationaliserade odlingslandskapet av i dag. För bonden, med allt större maskiner, har de kommit att bli bära »brukningshinder» som så långt som möjligt rationaliseras bort för att tekniken skall rymmas. Att dessa miljöer har stor betydelse, inte endast för naturvården utan även för kulturvården, började man förstå ganska sent. 1980 fokuserades intresset på kulturlandskapet genom det internationella kulturlandskapsåret, och i Sverige uppmärksammades då framför allt småbiotoperna. Den hänsynsparagraf för naturvårdens intresse, som sedan 1984 finns i jordbrukslagen, visar, att man förstått hur angeläget det är att bevara dessa

biotoper. Den visar på en strävan från politikerna att skapa och bibehålla ett levande och varierat odlingslandskap.

Vilken betydelse har då dessa miljöer i odlingslandskapet, och vilka konsekvenser får det, när de försvinner? Något fullständigt svar på dessa frågor finns inte ännu, men låt oss se på några av dessa miljöer och se, vad man vet i dag.

Vägrenar och dikeskanter, åkerholmar och stengärdesgårdar är på många ställen de enda resterna av gräsbärande mark och därmed de enda kvarvarande miljöerna för ängssamhällens växter och djur. I Nordiska Ministerrådets regi har en sammanställning gjorts av Nordens vegetationstyper. Där behandlas även jordbrukslandskapets vegetationstyper (Påhlsson 1984).

Väggkanter och dikeskanter innehåller en mångfald av gräs och örter. Många örter finns bara här. Blommande vägrenar kan ge en fantastisk blomsterprakt för oss människor att njuta av och att trivas med. De blommande växterna i vägkanten är viktiga för pollinerare som bin och humlor. Blommorna lockar också fjärilar, skalbaggar och andra insekter. Ogräsens näringsrika frukter och frön, larver och insekter är viktig föda för fasanernas och raphönsens ungar. För fasanerna får dikeskanterna många gånger vara ersättning för fuktängarna, och de lägger ägg där.

Stengärdesgårdar har både växter och djur, som anpassats till dem, som ormbunkar, mossor och lavar, ödlor och ormar (som håller efter råttor och möss). Gärdesgårdar är ofta gränsmarkeringar, och har spelat stor roll för hägnader, och utgör därmed värdefulla kulturminnesmärken. Med eller utan vägar längs dem är de viktiga förbindelselänkar för både djur och människor i det annars ej till-

gängliga och oframkomliga produktionslandskapet.

Åkerholmarna är en kvarleva från äldre tid av partier, som ej fått eller kunnat odlas, t.ex. förhistoriska gravar, moränkullar eller berghällar. De förhistoriska gravarna är speciellt intressanta med sin stora rikedom på kärlväxter, som i många fall är relikter från bronsålderns beteslandskap (Nilsson -82). Åkerholmarna kallas ibland för fältfågeln barnkammare. Eftersom det ofta växer träd och buskar på dem är de också viktiga för den estetiska landskapsbilden.

Alléer såväl som *träd* och *buskar* har stor betydelse för landskapsbilden, men de utgör också livsmiljöer för bl.a. lavar och hålbbyggande fåglar. De utgör vindfång, de ger lä och de hindrar jordflykt och minskar därmed också effekten av snöstormar (Lewan et al 1985).

Öppna diken påverkar även landskapsbilden. De sista öppna diken i ett ensartat jordbrukslandskap kan vara direkt avgörande för vissa växters och djurs fortbestånd. Randzonen ger föda, vatten och skydd, och är oftast det enda skyddet vid förflyttningar.

Våtmarker och småvatten. Våtmarker, som kärr och fuktängar, bäckar, öppna diken, dammar och strandkanter är sällsynta företeelser i odlingslandskapet. *Fuktängarna*, som finns längs bäckar och stränder, utnyttjades förr till betet och slåtter. Den skötseln gav till resultat en äng med lågväxta gräs- och starrarter, ofta även mycket blomsterrik och med många sällsynta arter. Här trivdes många vadarfåglar, och den sydliga kärrsnäppan är en av de fåglar, som är starkt knuten till denna miljö.

Märgelgravarna, de vattenfyllda smådamarna, är lämningar efter en gammal teknik, där man grävde upp kalkhaltig,

näringsrik mörkel som jordförbättringsmedel. I dag är dessa dammar viktiga för att ge skydd och föda åt många djur och växter, såväl för groddjur som häckande vattenfåglar. Permanent vatten är viktigt. Runt mörkelgravarna finns gräsmark, där det ofta växer upp buskar och träd. Sälgbuskar, som ofta växer här, är viktiga för pollinerare (bin och humlor). Buskarna och träden runt mörkelgravarna är ofta markanta inslag i landskapsbilden, eftersom de bryter och ger liv åt det platta jordbrukslandskapet.

Flygbildernas information

Vad har hänt med dessa hotade miljöer på Svenstorps gods från 1940-talet till i dag?

Svaret kan vi få genom att studera, tolka, flygbilder från olika tidpunkter. Det skulle naturligtvis vara intressant att följa utvecklingen från ännu längre tillbaka i tiden, men det är endast i flygbilder, som vi kan få information om alla dessa biotoper, eftersom de inte finns registrerade i någon typ av statistik. Flygbilden blir därigenom det viktigaste redskapet för att beskriva vår tids snabba utveckling. Flygbilden dokumenterar ju tillståndet vid en viss tidpunkt, och eftersom varje del av Sverige är fotograferad med knappt 10 års mellanrum från 1940-talet, så är det möjligt att följa landskapsutvecklingen steg för steg.

Jag har valt att studera Svenstorp vid tre tidpunkter, 1947, 1967 och 1978. 1947 är det äldsta tillgängliga bildmaterialet, 1978 det nyaste. De båda äldsta är svartvita fotografier, de nyaste är i vanlig färgfilm. Infraröd färgfilm, som bäst återger vegetation, finns ännu inte över Svensstorp.

Flygbilderna är fotograferade i stereo.

När man tolkar gör man det i ett bildpar i ett tolkningsinstrument, stereoskop, med stor förstoring, och man ser då en tredimensionell bild av landskapet. Det känns som om man satt i ett flygplan och tittade ner på en modell av landskapet. De enkelbilder, som visas i figurerna 1 och 5, ger därför ingen riktig uppfattning om vad som är möjligt att se med stereoskops hjälp.

Flygbilderna är fotograferade från 3.000–4.000 m höjd, vilket innebär, att man kan se föremål på marken, som är 1/2–1 m. De miljöer, biotoper, som är hotade i odlingslandskapet, kan man alltså se och tolka med god säkerhet. Tolkningen innebär ett urval av information, en kvalificerad »gissning», baserad på tolkningserfarenhet, fackkunskap, bakgrundskunskap samt fälterfarenhet. Men det innebär också, att tolkningen inte alltid är till hundra procent rätt.

Vägrenar, som är drygt en halv meter breda, syns normalt tydligt som mörka stråk längs den ljusa vägen. Men beroende på tidpunkten för fotograferingen och färgen, gråtonen, från de omgivande åkerfältens grödor, kan det ibland vara svårt att urskilja dem. Vissa vägar, som i verkligheten har en bred åkerren, kan därför ha blivit underrepresenterade.

Diken och dikeskanter, som med sina raka, mörka linjer lätt ses, tolkas med stor säkerhet, liksom *stengårdsgårdar*. Buskar och träd längs diken och gårdsgårdar gör dem ännu lättare att se. Men öppna diken, som går parallellt med vägar, kan vara svåra att upptäcka, liksom vägar, som går parallellt med stengårdsgårdarna.

Åkerholmarna, liksom *mörkelgravarna*, är lätta att upptäcka ute på åkerfältet, men när båda har träd eller höga buskar, kan det vara svårt att skilja dessa

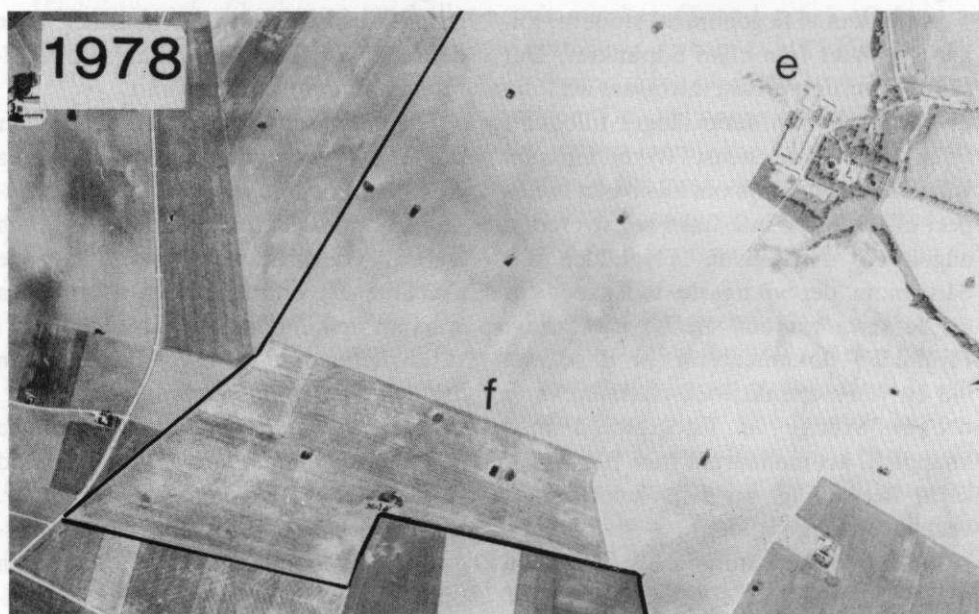
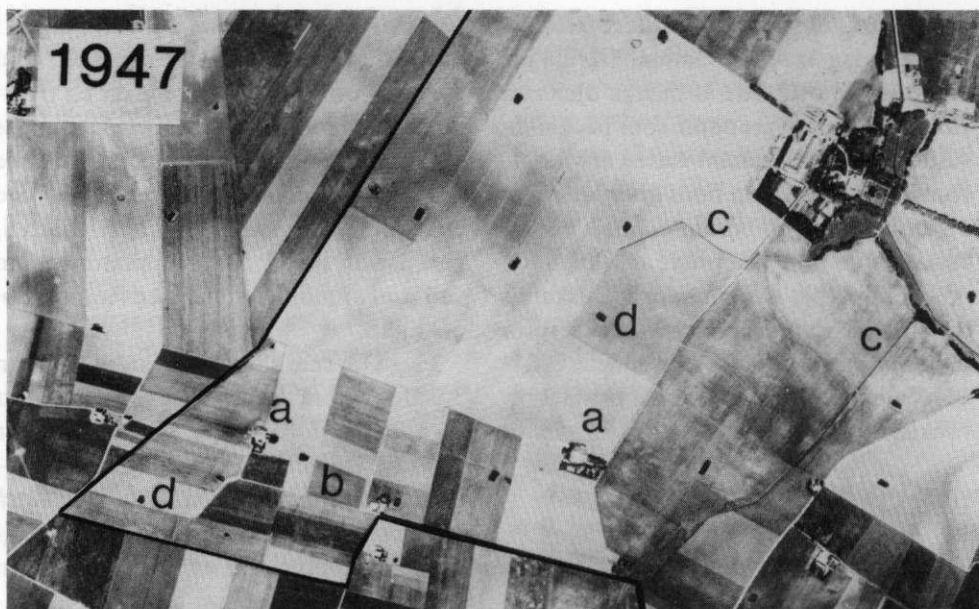

Fig. 1. Flygbilder över Svenstorps gods (del av) från 1947 och 1978. Förändringen i åkerfältens storlek framgår tydligt. De olika åkerfälten skiljs åt genom vägar, diken eller genom att olika grödor odlas, vilket ger skillnader i gråtonen. I bilden från 1947 syns ett stort antal smala fält, med raka begränsningslinjer och i olika gråtoner (28 st) kring de tre gårdarna i sydväst. 1978 har dessa slagits samman till ett enda stort fält, och två av gårdarna (a) med vägar (b), träd och häckar har tagits bort. Öppna diken (c) har täckdikats och mangelgravar (d) har lagts igen. En ny ekonomibyggnad (e) har byggts och en pilallé (f) har planterats. I några fält syns täckdikningens ljusa fiskbensmönster mycket tydligt. (Samtliga flygbilder till denna artikel är godkända ur sekretessynpunkt för spridning. Lantmäteriverket 1986-01-31.)

åt. Bland de mörka skuggorna från träden kan det vara nästan omöjligt att se, om det finns någon vattenyta. Vattenytan i mangelgravarna är dessutom ofta täckt av olika flytväxter, som återges i flygbilderna i en helt annan gråton än vatten. På låga åkerholmar är det också svårt att uppfatta någon höjdskillnad. Någon kvalitetsbedömning av dessa biotoper går inte att göra. Det är inte ens alltid möjligt att avgöra, om mangelgravarna har förvandlats till avfallstippar eller stenupplag. (Det förekommer säkert fall, där jag gjort förväxlingar.) Normalt fältkontrollerar man sina tolkningar, men osäkert tolkade åkerholmar/mangelgravar från 1947, som sedan tagits bort, är ju inte möjligt att fältkontrollera.

Träd och buskar syns tydligt i bilderna och förbuskningen kan väl studeras.

Ängsmarker och kulturbetesmarker kan ibland vara svåra att skilja från åkerfält, speciellt vallodling. Även här finns en del osäkerhet i tolkningen.

Många av dessa biotoper finns med i flygbilderna i figur 1.

Förändring av odlingslandskapets komponenter

Den del av Svenstorp, som ingår i flygbildsstudien, är ca 850 ha. Avgränsningen av området har skett inom projektet »Fältviltet i jordbrukslandskapet» vid Zoologiska institutionen i Lund. Detta innebär, att inte hela Svenstorps ägor i dag är medtagna, men samtidigt ingår en del i södra området, som tillhör kyrkan.

Förändringarna på Svenstorp från 1947 till 1978 berör alla de fyra huvudkomponenterna som M. P. Larsson (1985) beskriver dagens jordbrukslandskap med, nämligen

- produktionsytorna, med åker och betesmark

- restytor i anslutning till produktionsytorna (åkerholmar, mangelgravar, stengärdsgårdar, småvatten, öppna diken)
- bebyggelseytor med restytor
- kommunikationsytor med restmiljöer (alléer och vägrenar).

Åkermarken

Åkerfältens storleksökning och betesmarkernas minskning utgör den största, eller mest iögonfallande, förändringen under de senaste 35 åren. Också småmiljöerna, restytorna, har förändrats och minskat kraftigt under denna period. Förändringen är dock inte lika iögonfallande utan har skett i mindre steg. Men denna minskning betyder mycket för såväl naturmiljö som landskapsbild.

Flygbilderna i figur 1 visar ett avsnitt över godset och dess närmaste omgivningar, från 1947 och från 1978. I flygbilderna syns de olika åkerfälten tydligt, eftersom de skiljs åt genom vägar eller diken, eller genom att olika grödor ger en skillnad i gråton. I något fall kan brukningsförhållanden och fotograferingstidpunkten påverka tolkningen så, att ett i verkligheten enhetligt fält delas upp i flera enheter.

Kartorna i figur 2 ger en tydlig bild av hur åkerfältens storlek successivt ökat. Småskaligheten har förbytts i storskalighet. 1947 fanns många små fält med många olika grödor. 1978 har de ersatts av få och stora fält med få grödor.

För att man mera i detalj skall kunna studera åkerarealens förändring har arealuppgifterna från de digitaliserade kartbilderna sammanställts i tabell 1 samt som stapeldiagram i figur 3.

1947 var genomsnittstorleken på åkerfälten endast omkring 4 ha. När man när-

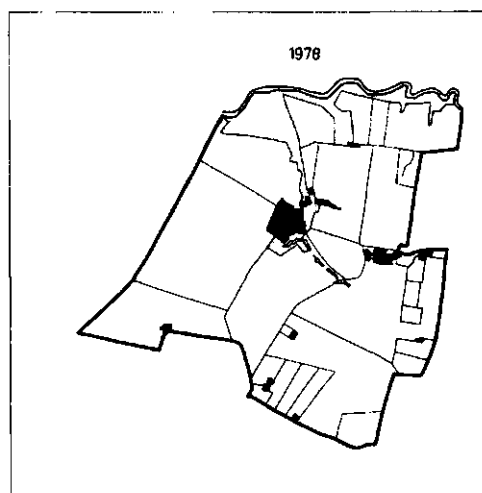
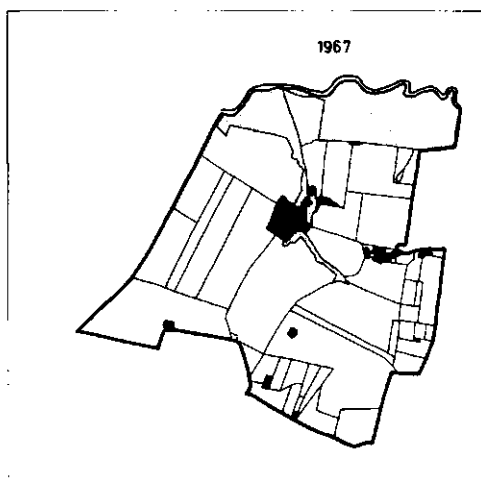
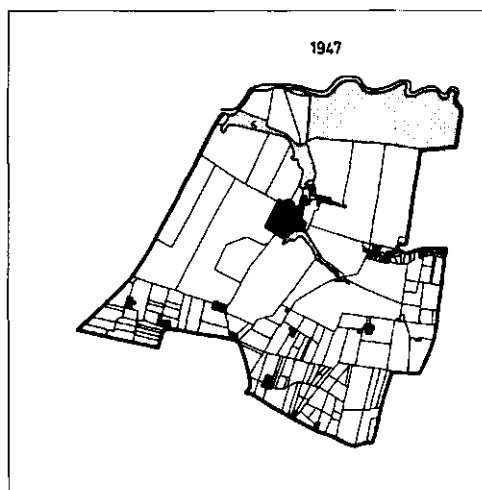

Fig. 2. Åkerfältens och bebyggelsens förändring på Svenstorp 1947, 1967 och 1978. Svart=bebyggelse; grått=ängsmark och skog; vitt=åkerfält.

marc studerar figur 2 ser man två zoner, en med små fält kring arrendegårdarna och en med stora fält kring godset. Dessa två zoner syns också tydligt i frekvensfördelningen i figur 3. Det tydligaste exemplet finns i områdets SV hörn. 1947 fanns här 3 gårdar med sammanlagt 28 fält.

1967 har medelstorleken ökat till drygt 15 ha. De 28 fälten har slagits ihop till ett (1) enda och endast en (1) gård finns kvar. De små åkerfälten, d.v.s. under

10 ha, har så gott som försvunnit. De stora fälten kring godset har ytterligare ökat i storlek, och zonen med stora fält är nu betydligt vidare.

1978 omfattar godsets egenbruk i stort sett hela området och zonen med stora fält omfattar därmed också hela området. Det finns inte mer än 32 fält. Deras genomsnittstorlek är på 24 ha, men det största fältet är på över 130 ha. Hur stort detta verkligen är förstår man kanske

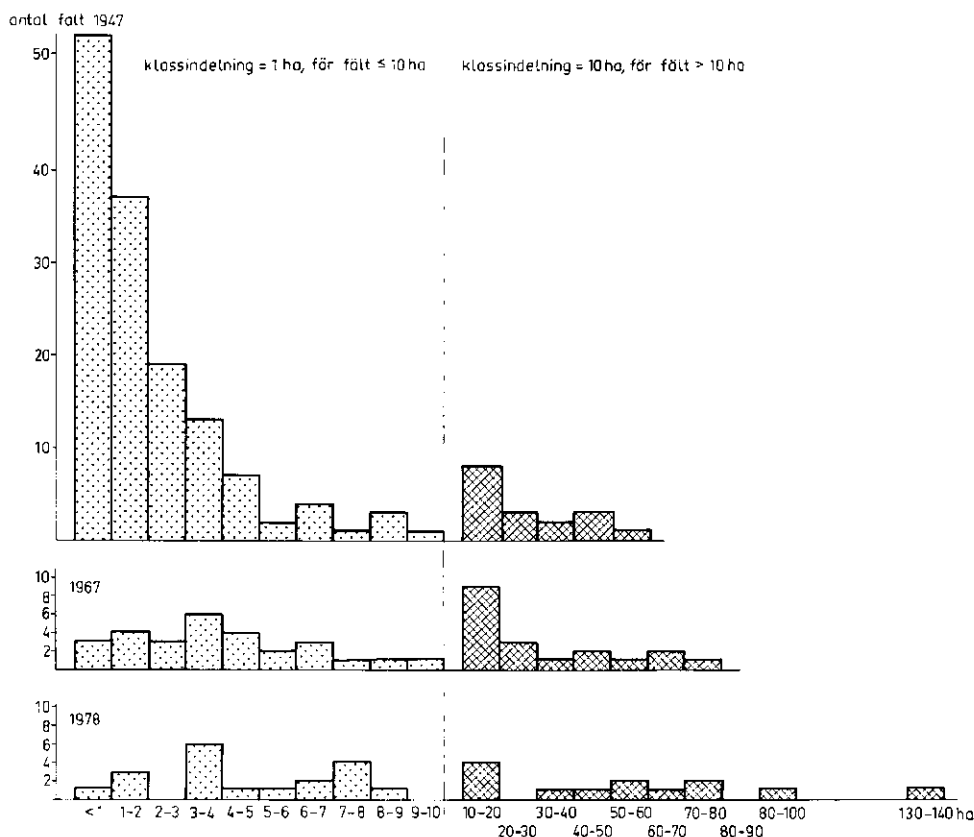

Fig. 3. Åkerfältens storleksfördelning 1947, 1967 och 1978. Observera att det finns två olika klassindelningar i diagrammet. I vänstra delen är klasserna för varje stapel 1 ha, i högra delen 10 ha. 1978 tillhör de minsta fälten så gott som uteslutande kyrkans mark.

bättre, när man vet att medelstorleken åkermark på ett svenskt jordbruk är ca 25 ha.

Förutom förändringen i fältstorlekar har även den totala åkerarealen ökat. Det har skett genom utdikning och uppodling av betesmarker.

Betesmarken och ängsmarken

Den kultiverade betesmarken kan många gånger vara svår att skilja ut från åkermark i svart-vita flygbilder. Naturbetesmark är däremot betydligt lättare att känna igen. Betesmark och åkermark skiljs

åt på de gamla ekonomiska kartorna, men eftersom dessa bedömningar till stor del gjorts i samma bildmaterial är de inte heller alltid så säkra i detalj.

Bonden har sedan flera hundra år använt strandängar till slätter och bete.

Tabell 1. Åkerfältens storleksförändring på Svenstorp.

	1947	1967	1978
total åkerareal	720 ha	711 ha	769 ha
antal fält	155 st	47 st	32 st
medelstorlek	4,6 ha	15,1 ha	24 ha
största fältet	57 ha	70 ha	134 ha
minsta fältet	0,14 ha	0,27 ha	1,02 ha

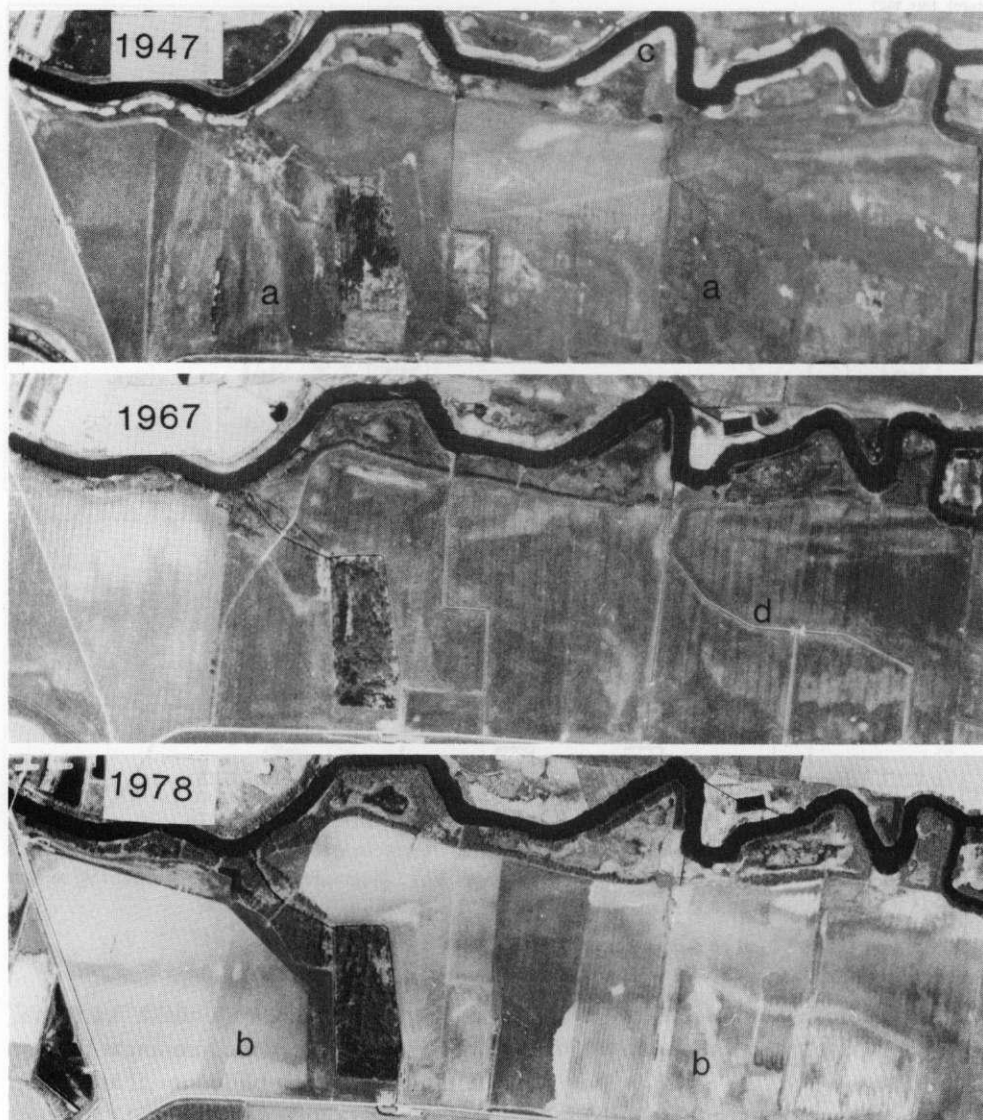

Fig. 4. Flygbilder över strandängarna vid Kävlingeån 1947, 1967 och 1978. Bilderna visar tydligt ängarnas (a) överföring till åkrar (b). Vallarna (c) kring Kävlingeån lyser tydligt vita, och de öppna diken syns som mörka streck (d). Skala ca 1:13000.

Strandängarna längs Kävlingeån på Svenstorps gods utgör inget undantag. Den förändring, som här skett och som återges i flygbilderna i figur 4, visar hur strandängarna omvandlats till åkermark. Denna utveckling är typisk för hela Käv-

lingeåns område, men också för många andra delar i Sverige.

1947 använde man fortfarande största delen av de fuktiga strandängarna till betesmark. Endast fälten i NNV, på båda sidor om vägen, är uppodlade till åker. I

flygbilder ser man en oregelbunden struktur och varierande gråtoner. Det kommer av en växtlighet med stort antal arter och av betningen och djurens tramp. Ängarna är lågt liggande. De mörka delarna antyder mycket fuktiga partier, som på vissa ställen övergår i kärr och t.o.m. öppet vatten. Flera öppna diken, förmodligen grunda, avvattnar området. Ibland är diken endast fördjupningar av ett naturligt vattendrag och följer dess mjuka linjer. De sankt ängarnas naturliga växtvärld har redan 1947 påverkats av de vallar, som lagts upp vid muddringen av Kävlingeån, och som synes som ljusa streck längs vattenlinjen.

1967. Tydligast märker man de kraftiga och många diken. En del gamla diken har fördjupats och rätats ut, och nya har kommit till. Vallarna av muddermassa från 1947 har avskurit den naturliga dräneringen av fuktängarna, med resultat, att dessa försumpats ytterligare. För att kunna utnyttja dem som betesmarker måste man förbättra dräneringen; därav de nya diken.

På vallarna växer det nu skog, och buskar har kommit in på några tidigare öppna fuktmarker.

En del av betesmarken i NNV har plöjts upp till åker. Den totala åkerarealen (tab. 1) har skenbart minskat genom att fältet V om vägen, som 1947 var åker, nu ligger som betesmark. Ibland omförde man fälten till åkermark och sedan åter till kulturbetsmark för att upprätthålla en högre foderproduktion.

1978. Den största förändringen av området har nu skett. Betesmarkerna har omvandlats till åker och de flesta diken har täckdikats. När betesdriften upphörde och ängsmarken omvandlades till åker, försvann för alltid fuktängens flora och fauna, en växt- och djurvärld som var

lika gammal, om inte äldre än de kulturminnesskyddade bronsåldershögarna.

Det enda större sammanhängande området på Svenstorp med naturlig vegetation har utplånats utan att man kanske ägnat så mycket som en tanke åt det. Kommer kanske den nya naturvårdsparagrafen i skötsellagen att i framtiden kunna ge skydd åt dylika områden? Små restytor finns kvar i de »hörn», som blev kvar vid den nya mer ekonomiska arronderingen av åkrarna, när man uträtat och utjämnat. De delar av sankmarkerna, som finns kvar närmast ån, har helt ändrat karaktär från sin ursprungliga öppna fuktäng. Skog, både planterad barrskog, och lövskog växer närmast Kävlingeån och man har inte längre vattenkontakten, eftersom en träddridå kantar ån.

Delarna V om vägen har industrialiserats! Sockerbolaget har här anlagt sjunkdammar, som är omgivna av höga vallar längs vägen för att öka kapaciteten. Sjunkdammarna har naturligtvis totalt också förändrat de ursprungliga markerna. En damm med öppet vatten har skapats.

Restzonernas gräsbärande marker

När ängsmarkerna vid Kävlingeån överfördes till åker försvann största delen av den ängsartade vegetationen på Svenstorp. Ängsväxternas livsmiljö finns i dag i stort sett endast i vägrenar och dikeskanter. I dikeskanterna finns resterna av fuktängsvegetationen och i vägkanterna återfinns resterna av torrängsvegetationen. För ängsväxternas överlevnad har dessa gräskanter fått starkt ökad betydelse. Detta framgår tydligt av tabell 2 samt figur 5.

Men också dessa smala zoner är hotade i dag. Det blir allt vanligare att vägrenar-

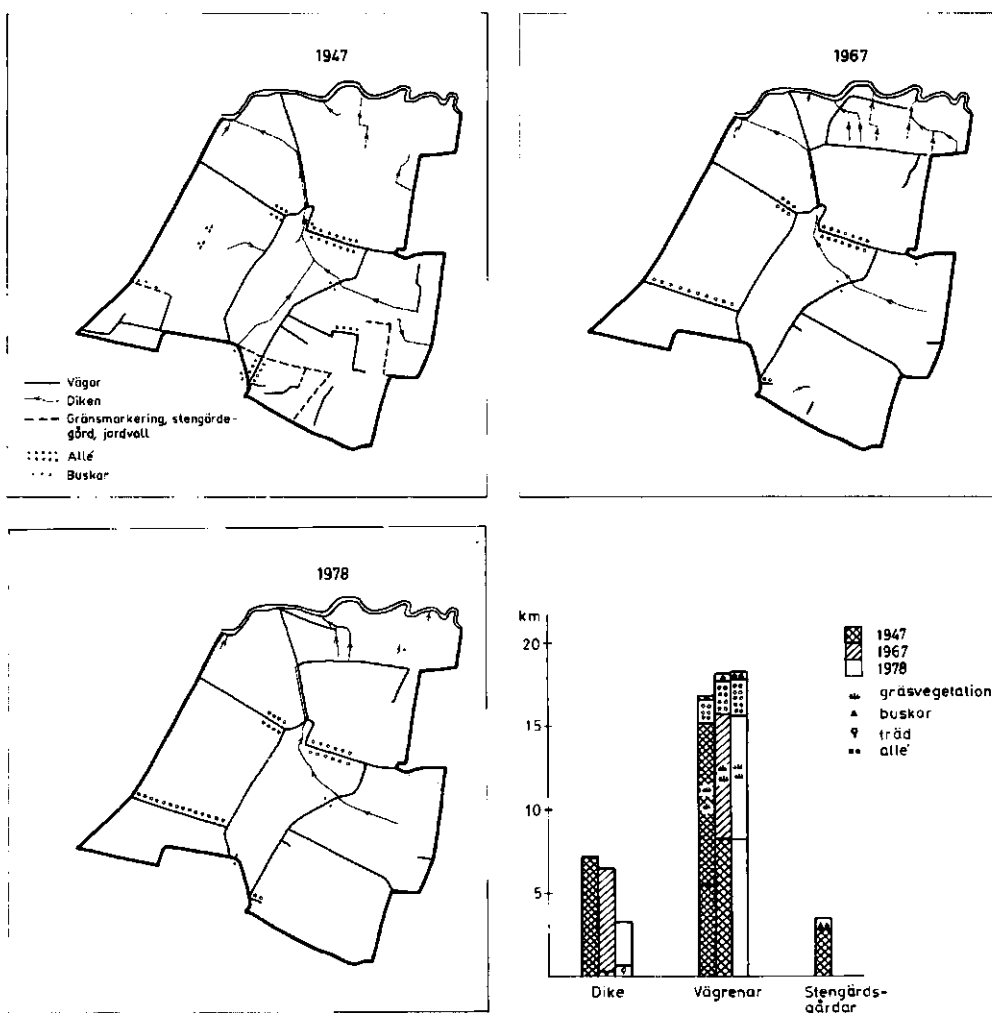

Fig. 5. Restzonernas gräsbärande marker redovisad som kartor och stapeldiagram.

na krymper ner till bara någon dm eller helt tas bort och man sår ändå ut till vägbanan. Med flygbildstolkning kan man bara bedöma, hur stor del av olika biotoper och miljöer som förändrats, d.v.s. kvantitet men inte kvaliteten. Några reflektioner kring naturvärdet hos dessa smala zoner kan man ändå göra.

Gamla vägar kan ha en lång kontinuitet bakåt i tiden, och floran i vägrenarna har då en flora med helt andra värden

och kvaliteter än de växter, som finns kring de nyanlagda vägarna. Vissa vägar i Svenstorpsområdet har man helt tagit bort. När betesmarkerna försvann, behövdes inte heller längre de gamla brukningsvägarna, som ledde ut till dem. När arrendegårdarna lades ned, behövdes inte heller vägen till dem. Men det är ändå dikeskanternas fuktängsvegetation, som till största delen försvunnit, när diken täckdikades. Friska till fuktiga ängar är

Tabell 2. Restzonernas gräsbärande marker.

Årtal	Längden av randzoner – vägrenar och dikeskanter	Arealen av randzonernas ängsvegetation	Ängsvegetation tot.	Randzoner andel av totala ängsvegetationen
1947	22 km	4,4 ha	133 ha	3,3 %
1967	16 km	3,2 ha	94 ha	3,4 %
1978	13 km	2,6 ha	17 ha	15 %

normalt fasanens häckningsbiotop, men dikeskanterna kan vara en ersättning.

I tabell 2 har arealen av randzonernas ängsvegetation beräknats genom ett antagande att randzonerna är 1 m breda på var sida om vägen resp. diket.

Längden vägkanter och dikeskanter har minskat från 1947 till 1978 med omkring 40 % till endast 13 km, motsvarande 2,6 ha. Men trots denna kraftiga minskning finns i dag 15 % av den totala ängsvegetationen längs dessa smala zoner.

Vattnet i landskapet

Täckdikningen inleddes redan i mitten av 1850-talet, och under slutet av 1800-talet förvandlades stora delar av Skånes jordbruksmark. Täckdikningen innebar inte endast att de öppna diken och vattendragen kraftigt minskade utan medförde också att sankområdena dikades ut, och det fordom så sankmarksfyllda Skåne torrlades (Emanuelsson & Bergendorf 1983, Wolf 1956). Mycket av dikningens historia är också mörkelgravarnas historia, eftersom man ofta utförde mörkling av den nydränerade arealen. De vattenfyllda mörkelgravarna blev ett karaktäristiskt inslag i landskapet (Möller 1984). Mönstret efter täckdikningen kan ibland tydligt ses i flygbilder. På några av åkarna i figur 1 syns detta tydligt. Andra

gångar kan man endast ana täckdikningen genom att täckdikningsbrunnarna syns, eller rättare sagt, den lilla zon, ca 1 m², av gräsmark, som finns runt omkring dem.

Vad har då skett med det öppna vattnet i form av mörkelgravar och öppna diken samt dess viktiga randzoner med gräsmark, buskar och träd på Svenstorp under den senaste 30-års perioden? Kartorna i figur 6 visar mörkelgravarna och de öppna diken vid de tre tidpunkterna.

1947 fanns det många mörkelgravar, totalt 32 st. Drygt 1/3 saknade träd eller buskar omkring sig. Det fanns drygt 7 km öppna diken.

1967 återstod endast 17 st mörkelgravar. Under perioden från 1947 till 1967 torrlades alltså nästan hälften av smådamarna. Kring dem som återstår, växer ofta men inte alltid träd eller buskar. Den totala längden av öppna diken har reducerats något, till 6,5 km, vilket omfattar både en nydikning och en torrläggning.

På andra undersökta gods i Skåne, t.ex. Jordberga och Trolleholm (Ihse 1985) har minskningen av smådamarna fortsatt med ungefär samma takt, d.v.s. hälften försvinner under perioden fram till 1980-talet. På Svenstorp har det däremot skett något avvikande under perioden 1967 till 1978.

1978 finns det lika många småvatten som 1967, alltså har ingen minskning alls

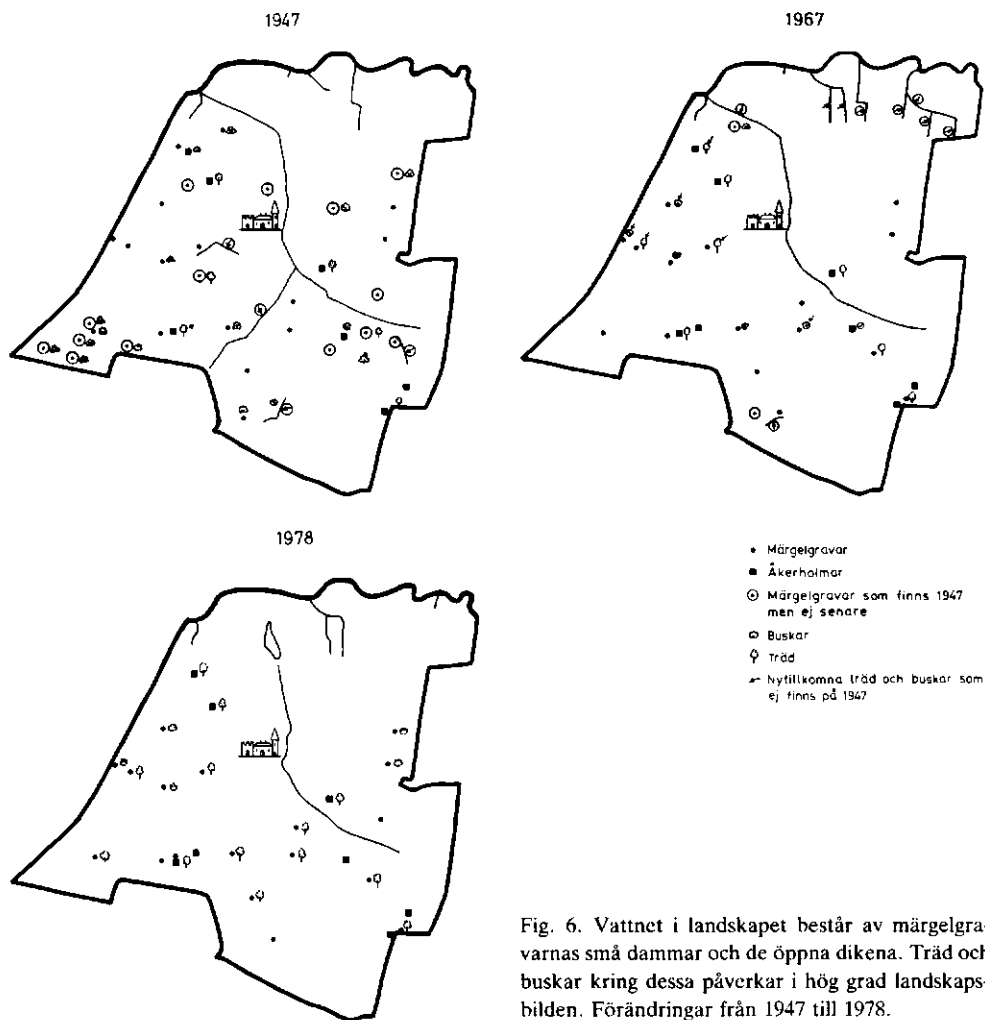

Fig. 6. Vattnet i landskapet består av märgelgravarnas små dammar och de öppna diken. Träd och buskar kring dessa påverkar i hög grad landskapsbilden. Förändringar från 1947 till 1978.

skett. Kartorna (fig. 6) visar visserligen minskning med en damm, men den ligger på kyrkans mark. Runt alla märgelgravarna växer det nu buskar och träd – resultatet av en medveten politik från godsets sida. Dessutom växer träd och buskar på de flesta åkerholmarna. Alla åkerholmarna från 1947 finns kvar i dag. Till största delen är de bronsåldershögar och därmed skyddade av fornminneslagen.

I samband med uppodlingen av strandängarna täckdikades de flesta öpp-

na diken mot Kävlingeån, och 1978 återstår endast 3,4 km öppna diken, d.v.s. nästan hälften har täckdikats under 30-årsperioden.

Bebyggelsen

Förändringen i bebyggelsestrukturen har inte studerats i detalj, men några förändringar är så märkbara, att de behöver några kommentarer. Den stora förändringen inträffade mellan 1947 och 1967,

då 7 av 12 st gårdar helt försvann ur landskapet. Av hus, trädgårdar, häckar, träd-rader och tillfartsvägar syns inte ett spår.

I Igelösa by har bebyggelsen ändrats mycket litet. Några små hus har byggts mellan 1947 och 1967. Men det är intressant att notera, hur den uträtning och utjämning av landskapet, som följer i spåren av lantbrukarnas allt större maskiner, har ändrat arronderingen av åkern. I dag ligger åkrarna betydligt längre från husen med raka begränsningar, utan utvikningarna på 1940-talet, där åkern gick så nära hustomterna som möjligt och helt följde deras form. Dessa detaljer syns dock inte i den skala figur 2 valts att redovisas i.

Landskapsbilden

Det som påverkar vår uppfattning av landskapet, landskapsbilden, är naturligtvis mycket subjektivt. Men det har gjorts många försök att mera objektivt beskriva landskapet. Till de viktigare företeelser-

na hör brytningen mellan skog och öppen mark. Många brytpunkter och mycket variationer mellan olika enheter ger ett landskap, som man upplever som trevligt att vistas i. Landskapsbilden i jordbrukslandskapet utformas och påverkas av brytpunkter, där man kan fästa blicken. Träd och buskar är mycket viktiga. Sådana brytpunkter är skogsdungar, skogsbryn, åkerholmar och mägergravar med träd eller buskar, hus med häckar, träd och trädgårdar, men också de linjära elementen, som består av stengårdsgårdar, öppna diken och vägkanter.

Hur förändringarna påverkar landskapsbilden har till delar redan diskuterats. En sammanställning av arealen av jordbrukslandskapets olika komponenter och deras förändring ges i tabell 3.

Det landskap, som möter oss på Svenstorp i dag, domineras av monotona, otroligt stora åkerfält, som försvinner bort i fjärran. Den enda omväxlingen utgör buskarna och träden kring mägergravar och åkerholmar. Horisonten bryts av

Tabell 3. Markanvändningen och dess förändring på Svenstorp. För 1978 anges de olika markslagen och deras totala areal. Antalet enheter inom varje markslag anges inom parentes. Siffrorna i 1967 års kolumn anger förändringens storlek för de olika markslagen från 1978. På motsvarande sätt anger siffrorna under 1947 hur stor förändringen varit perioden 47-67. Streck anger att markslaget inte förändrats, utebliven markering att det inte existerade vid den tidigare tidpunkten.

	1947	1967	1978
Åker	20,8 (9)	3,4 (6)	768,7 (32)
Äng, torr - frisk	14,7 (6)	89,9 (6)	8,9 (7)
Äng - kärr, fuktig	7,1 (7)	4,1 (6)	8,6 (4)
Buskmark	1,1 (2)	—	0,3 (1)
Barrskog	—	—	3,1 (8)
Lövskog	0,4 (3)	3,4 (1)	15,6 (24)
Åkerholmar	—	—	0,17 (7)
Mägergravar	1,1 (15)	0,7 (2)	0,9 (17)
Bebyggelse	7,6 (12)	0,3 (1)	43,9 (15)
Förändrad areal	52,8 ha	101,8 ha	

Total areal 852 ha

några få, små, men nog så viktiga lövdungar, några korta allébitar med gamla träd och en nyplanterad enkel allérad kring en ny väg. Också Kävlingeån markeras och göms bakom trädrader, och man har ingen känsla av att befinna sig nära en av Skånes största åar. Det är bara på flygbilderna den intar en markant plats i landskapet.

Konsekvenser för fauna och flora

Den förändring av odlingslandskapet, som har skett under de senaste 30–35 åren, och som kan studeras i flygbilder, visar en ensidig minskning av naturlig vegetation. Den utveckling, som skett på Svenstorp, är på intet sätt unik. Samma minskningar har skett på en rad andra undersökta gods i Skåne och Sörmland (Ihse -85). Men i ett avseende är Svensstorp unikt. Det är deras medvetna politik att bevara småvatten och förbättra landskapsbilden genom att plantera träd och buskar kring dessa och på åkerholmarna.

I dagens odlingslandskap dominerar de stora åkrarna. Den starka specialiseringen har medfört, att varje gård har få stora fält med litet antal grödor.

Den starka mekaniseringen har medfört, att »brukningshinder» som åkerholmar, småvatten och öppna diken tagits bort.

Den kreaturslösa driften har medfört, att ångar och betesmarker plöjts upp eller planterats med skog.

Denna förenkling av ekosystemen medför, att det växt- och djurliv, som finns i kulturlandskapet i dag, utarmas. Morgondagens och i vissa fall dagens kulturlandskap består endast av åker och planterad skog.

Vilka blir då konsekvenserna för växterna och djuren i det teknikanpassade

jordbruket? Det vet man inte än. Men några exempel från den pågående forskningen visar klart på tendenserna.

Från Lantbruksuniversitetet i Ultuna rapporterades nyligen, att i dag är ca 290 av de 700 vilda, kulturberoende växtarterna starkt hotade (M. P. Larsson -85). Hotet kommer främst från den ändrade markanvändningen, men också från herbicidspridning och kvävebelastning.

Från Zoologiska institutionen i Lund visas på hotet för fältviltet från de allt större åkerfälten. Starkt förenklat kan det endast finnas *en* hare på *ett* fält, oavsett storlek.

Forskarna på västekologiska institutionen i Lund har visat på ett starkt samband mellan antalet fågelarter och olika biotoper. I stråsäd och vallväxter finns endast 5–7 arter mot 12 i lövdungar och 16 i lövdungar med vatten (Emanuelsson 85).

Om händelser och åtgärder på Svenstorp

Denna i främsta rummet naturvetenskapliga redovisning av vad som skett på Svenstorp under perioden 1947–1978 och vilka konsekvenser man kan se för isynnerhet biologiskt liv kan kompletteras med olika samhällsaspekter. Ställer man därvid frågorna när och varför, vore det frestande att anta, att utvecklingen nära skulle följa de jordbrukspolitiska signalerna, och att det vi här kan beskåda mer eller mindre direkt bör karakteriseras som ett jordbrukspolitikens landskap. Så enkelt är det dock knappast (jfr Lewan 1986).

Till att börja med bör faktiska händelser och åtgärder på Svenstorp fastställas. Samtal med godsförvaltningen gör detta möjligt, och några viktiga punkter återges i det följande.²

Tjugo års förändringar sedan början av sextioalet kan kort sammanfattas sålunda: Då hade man 650 hektar åker och äng – idag 825 hektar åker i egen drift. Då hade man en besättning på cirka 450 djur, varav 200 mjölkkor – idag finns alls inga djur. Då hade man upp till 40 anställda sommartid och omkring hälften över vintern – idag har man tioalet anställda. Antalet manstimmar per år har sedan sextioalet minskat till en fjärdedel, medan arbetsgången i betodlingen på tjugo år gått ned till en femtedel.

Ett viktigt beslut i början av sjuttioalet avsåg djurhållningens upphörande. Efter 1975 hade man ingen besättning på Svenstorp, och detta medförde givetvis betydande ändringar i växtodlingen. Vall till hö och betesmarker blev ointressanta liksom odling av fodersäd, och hela arealen anpassades i princip till en femårig växtföljd: 1 – raps, 2 – höstvet, 3 – sockerbetor, 4 – vårvete och 5 – tidigt korn (2/3) och konservärter (1/3).

Maskinparken har utvecklats mera successivt mot tyngre redskap med större arbetsbredd. Dagens starkaste traktor är på 215 hkr och drar åttaskärig plog, medan sextioalets motsvarighet med 80 hkr drog en fyrskärig. Idag kan man under fördelaktiga förhållanden harva 10 hektar på en timme!

Produktionsinriktning och maskinuppsättning slår direkt på landskapet. När varje sväng, varje vändning kostar pengar, borde alla tänkbara hinder röjas undan. Emellertid är det sedan ett par årtionden en uttalad politik att bibehålla landskapets kvarvarande variation, dels med hänsyn till viltvården, dels av landskapsbildmässiga skäl. Inga ytterligare mangelgravar har fyllts igen, och kring de bestående har plantering ägt rum. Man har också behållit och rentav ökat trädbe-

stånd på gamla gravhögar, vilket accentuerar dem i landskapet men kanske inte helt stämmer med arkeologers uppfattning om vård av fornminnen.

En annan årgård med både kort- och långsiktig betydelse för landskapet är avtalet med Sockerbolaget rörande sjunkdammar. Bolaget har arrenderat låglänt sankmark söder om Kävlingeån i norr och vallat in den för att öka kapaciteten. Det material, som samlas här, blir visserligen storlekssorterat från utsläppspunkten räknat men är icke desto mindre god framtida jordbruksmark. När den väl dränerats återgår den till godset, som då sannolikt arrenderar ut annan mark.

Om bebyggelsen ska slutligen tillfogas, att de oförändrade och bevarade byggnadsbeståndet vid huvudgården också har sin grund i medvetna beslut. Samtidigt som det gällt att finna ny användning för övertaliga djurstallar, har man genom uppställning av vissa maskiner på tidigare arrendegårdar kunnat undvika att belasta godsmiljön med en annars sannolikt nödvändig ny stor maskinhall.

Teknikens, ekonomins eller politikens landskap?

Våra jordbrukspolitiska beslut åren 1947, 1967, 1977 och 1985 råkar sammanfalla mycket väl med flygbildsåren. Det vore emellertid meningslöst att här söka efter funktionella samband, eftersom det är helt uppenbart att en mängd faktorer påverkar ägares och brukares känslighet för de politiska beslutens signaler. I detta fall kan man ändå ej undgå tanken att 1967 års mot djurhållning mycket strama beslut kan ha bidragit till att kobesättningen på Svenstorp slogs ut; den lönade sig helt enkelt inte längre.

När olika åtgärder syftande till moder-

nisering, rationalisering eller anpassning vidtas, beror sannolikt mer på ålder och utbildning, personal- och ekonomisk situation. De allt tätare politiska signaländringarna hinner helt enkelt inte absorberas inom hela jordbrukarkollektivet, och det är lätt att finna hur i vissa fall byggnaders bristande användbarhet medfört en driftändring, som i andra fall direkt kan knytas till enhetens övergång i nya händelser, genom arv eller köp. Av det föregående framgår också betydelsen av medveten känsla och förståelse för bebyggelse- och landskapsbild.

Sammantaget är det dock fullt tydligt, att jordbrukspolitikens uppmuntran och strävan mot rationell drift med hjälp av ekonomisk piska och teknikens morot blivit en framgång. Detta gäller för det ännu tämligen korta efterkrigstidsperspektivet. Hur det ter sig på längre sikt är mera diskutabelt, inte endast från aspekten biologisk utarmning. De allt större fälten som i allt mindre grad kransas av vindbromsande vegetation ger som resultat också direkt vindpining av odlingsväxter och en erosion, vars effekter knappast ännu kan överblickas.

Till teknikens och politikens landskap hör också den färska motortrafikled, som numera skär igenom egendomens sydöstra del – väg E 66 mellan Lund och Gårdstånga. Denna länk för långväga biltrafik utgör samtidigt en ny och effektiv barriär i landskapet, till hinders för både jordbruksmaskiner, annan lokal trafik och t.ex. det vilda djurlivet. Jordbruksmark omarronderas regelmässigt med hänsyn till större trafikleder. Här har det blivit naturligt att låta huvudgårdens marker anpassas till vägbarriären, som på så sätt blivit gräns mellan egenbruk och arrendegårdar. Viltets »anpassning» är en annan historia.

Enligt tidigare planer skulle motorvägen Malmö–Lund förts vidare till Eslöv väster om huvudgården. Så blev det alltså ej, men det väcker frågan om vad väntade men sedan ej iscensatta ingrepp i landskapet indirekt betytt för dess förändring.

Och framtiden?

På en enhet av Svenstorps kaliber beror den fortsatta utvecklingen bland annat av arvsförhållanden. Generellt synes man för närvarande betrakta gårdar av denna storleksordning som framtidsstarka. Eftersom de är ett betydande inslag i det skånska slättsammanhanget, kommer det också att betyda mycket hur de hanteras. Samtidigt bör det tillfogas, att mer generella påståenden både om hittillsvarande utveckling och framtida möjligheter kräver studium av fler enheter än hittills.

Inte minst måste man i studiet av landskapets förändring uppmärksamma hur dagens landskapsbild är sammansatt av element med högst skiftande ålder. Även om varken byggnader, träd eller buskar alltid får stå sin tid ut, kommer den dag då de måste ersättas. Kanske är det inte minst då som förändringar sker, genom att ingen ersättning ges för sådant gammalt som dittills kunnat stå upp, mot slutet måhända mer som ett slags kuliss utan egentlig funktion. Är det inte så huvuddelen av våra pilerader försvunnit? Och vem har råd att uppföra en ersättningsbyggnad, som ej motiveras av en konkret uppgift?

Från denna utgångspunkt kan man gå vidare och konstatera, dels att jordbrukslandskapet idag rymmer en mängd åldrande element såsom både byggnader och trädbestånd, dels att i många fall byggnader står tomma och sålunda ej försörjer

sig, medan trädrader och buskage blir allt risigare och utan tillräckligt påtaglig uppgift, om saken betraktas från den enskilda bondens ekonomiskt nödvändiga synvinkel.

Så betraktat är det knappast sannolikt, att förändringen av landskapsbilden avstannar, även om den tills vidare gjort det på t.ex. Svenstorp och även om skötsellagen för jordbruksmark kompletterats med en hänsynsparagraf. I senare fallet finns ju brasklappen, att »föreskrifterna får dock inte vara så ingripande att pågående markanvändning avsevärt försvåras» (angiven lag § 6a). Intressant i detta sammanhang är till slut, att efterlevnaden av lagens nya formuleringar ska bevakas av länens lantbruksnämnder, vilka skapades att vara jordbruksrationaliseringens främsta redskap.

Litteratur

- Alm, G. & Nordberg, M.-L. 1985: Fjärranalys och datorkartografi för studier av landskapsutveckling – systembeskrivning och tillämpningsexempel. – SNV PM.
- Emanuelsson, U., 1985: Bygg landskapsvården på kunskaper om markens historia. – Läplante-ringar (ed. Lewan et. al). Lunds Universitet – SLU s. 20–21.
- Emanuelsson, U. & Bergendorf K., 1983: Skånes natur vid 1800-talets början. En arkeologisk utredning av den Skånska rekognoseringskartan. Ale 4/1983 s. 18–40.
- Fogelfors, H. & Steen, E., 1982: Vegetationsförändringar under ett kvartssekel i landskaps-

vårdsförsök i Uppsalatrakten. – SNV PM nr 1623.

- Ihse, M. 1984: Försvinnande biotoper i jordbrukslandskapet. Jämförande studier i flygbilder från 1940-talet till nutid i Ystadsområdet. – Symposiet: Kulturlandskapet, dess framväxt och förändring (G. Regnell ed.). Lunds Universitet s. 101–108.
- Ihse, M. 1985: Skånes kulturlandskap i förvandling. – Kulturminnesvård 5/85 s. 3–11.
- Ihse, M. & Nordberg, M.-L., 1984: Landsbygdens förvandling studerad med flygbilder och data-teknik – Ymer årsbok 1984 s. 53–71.
- Larsson, M. P., 1985: Landskap, flora och fauna. – Föredrag vid SNV:s höstkonferens 1985.
- Lewan, N., 1986: Jordbrukspolitikens landskap. – Årsboken Ymer.
- Möller, J. 1984: Dikning i Skåne – Ale Historisk tidskrift för Skåneland 2/1984 s. 14–28.
- Nilsson, A., 1982: Västskånska ättehögar o deras flora – Svensk botanisk tidskrift 76: 349–418.
- Påhlsson, L., 1984: Odlingslandskapet vegetation. – Vegetationstyper i Norden. Nordiska ministerrådet s. 379–441.
- Wolf, Ph., 1956: Utdikad civilisation – Skrifter utgivna av Svenska Lax- och laxöringsföreningen, Malmö.

Noter

¹ Projektet »Försvinnande biotoper i jordbrukslandskapet», som drivs vid Naturgeografiska institutionen, Stockholms Universitet, syftar till att med hjälp av flygbilder och datorkartografi beskriva och kvantifiera förändringarna i kulturlandskapet, samt studera konsekvenserna av förändringarna för fauna och flora. Konsekvenserna för fåltviltet studeras i samarbete med Zoologiska institutionen, Lunds Universitet. Svenstorp är ett av de försöksområden, som valts inom detta samarbetsprojekt.

² Vi står främst i tacksamhetsskuld till godsinspektör Sigvard Falkman.

Gottfried Hoffmanns kortlægninger under krigen i Skåne i 1657

Af Bjørn Westerbeek Dahl

Haraldsgade 35.2. tv. 2200 København N. DK-Danmark

I samband med krigshändelserna i Skåne och Halland 1657 tillkom ett antal kartor, som bevarats i danske arkiv. De publiceras här, samtidigt med att deras anonyme upphovsman avslöjas och de närmare omständigheterna kring kartornas tillkomst utredes.

I håbet om en letköbt sejr over Sverige erklærede den danske kong Frederik den 3. den 1. juni 1657 Sverige krig. Det skete på et tidspunkt, hvor Karl 10. Gustav og hovedparten af den svenske hær var stærkt optaget af den igangværende krig i Polen. Men som bekendt reagerede den svenske konge kraftigt på den danske udfordring og rykkede hastigt mod Danmark, og i løbet af nogle få måneder var hele Jylland erobret. Efter stormen på Fredericia den 25. oktober gik krigen i stå, indtil den frygtelige is vinter lagde bro over de danske bælter, og den svenske hær kunne foretage sit dristige tog over isen i februar 1658 og dermed kom til at true selve den danske hovedstad.

Som bekendt resulterede begivenhederne i den for Skånelandene så afgørende fred i Roskilde den 26. februar 1658, hvorved Skånes, Hallands og Blekinges gamle tilhørsforhold til Danmark endegyldigt blev brudt.

Afgørelsen faldt således på »vestfronten», men i efterårsmånederne 1657 blev der også kæmpet i det nordlige Skåne og i det sydlige Halland, hvor betydelige styrker stod over for hinanden. De svenske tropper blev ledet af rigsdrost Per Brahe,

de danske af rigsråden Axel Urup til Bälteberga.¹

På Det kongelige Bibliotek i København og på det danske Nationalmuseum findes tre anonyme kort over henholdsvis Ängelholm, Laholm og Örkelljunga, der kan føres tilbage til de krigeriske begivenheder omkring Skånes nordgrænse under 1. Karl-Gustav-Krig.

Kun et enkelt af kortene har været publiceret, og de tre kort har ikke tidligere været genstand for en samlet undersøgelse med henblik på en indkredsning af deres ophavsmand. En gennemgang af en række militærkort fra 1650'erne og 1660'erne – og arkivalier i tilknytning hertil – har dog kastet nyt lys over de tre kort og placerer dem i tilknytning til et stort kortarbejde over det vestlige Skåne, udarbejdet i november 1657.²

Kortene skal her gennemgås i den orden, hvori de kan være blevet tegnet; det skal dog bemærkes, at det ikke er sikkert, at de kort, som er bevaret, er identiske med de planer, der blev optaget i marken i 1657, idet der kan være tale om rentegninger, udarbejdet efter begivenhederne, da hærerne var gået i vinterkvarter i oktober 1657. På den anden side er

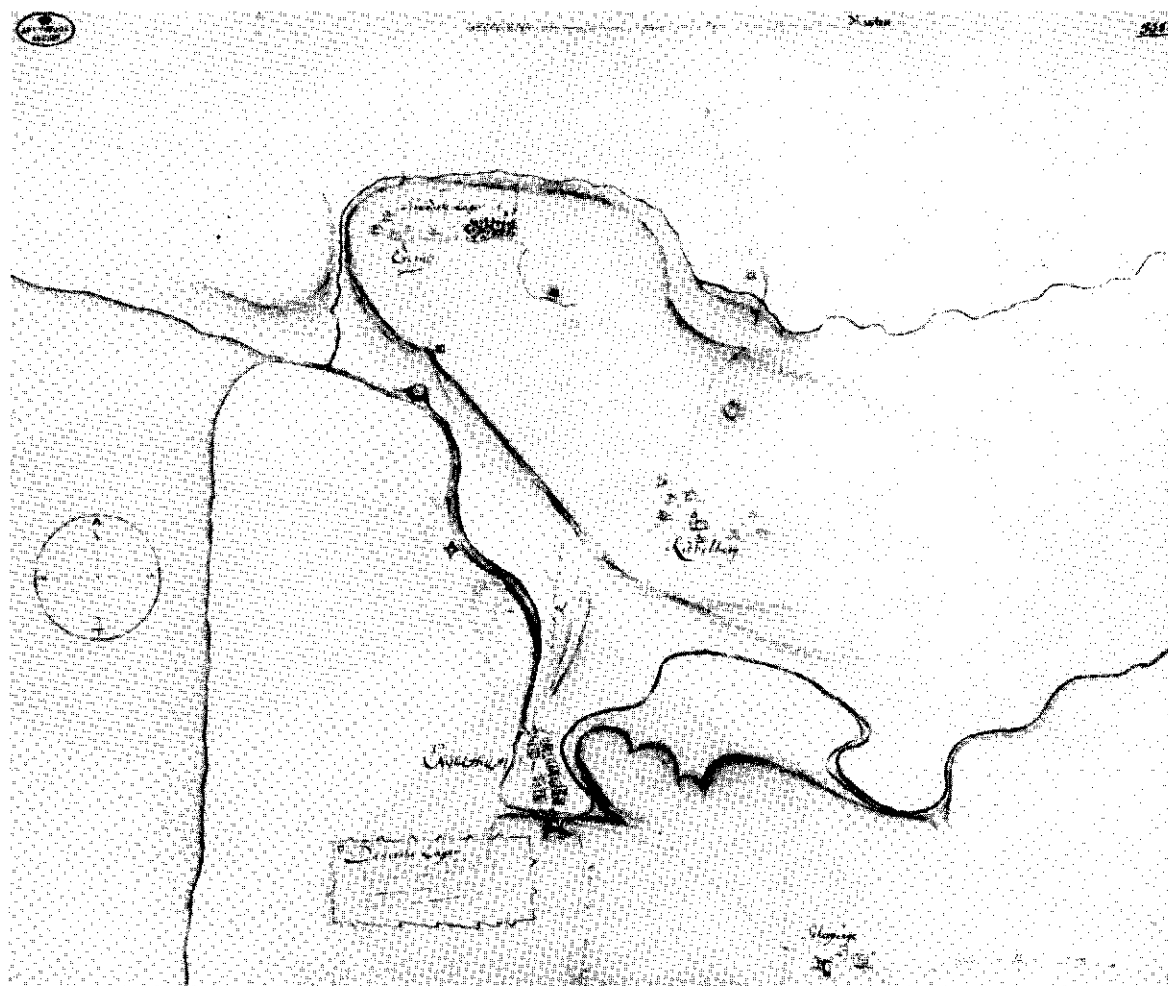

Fig. 1. Ångelholm med närmeste omegn, 1657. Nationalmuseets 2. Afdeling, København.

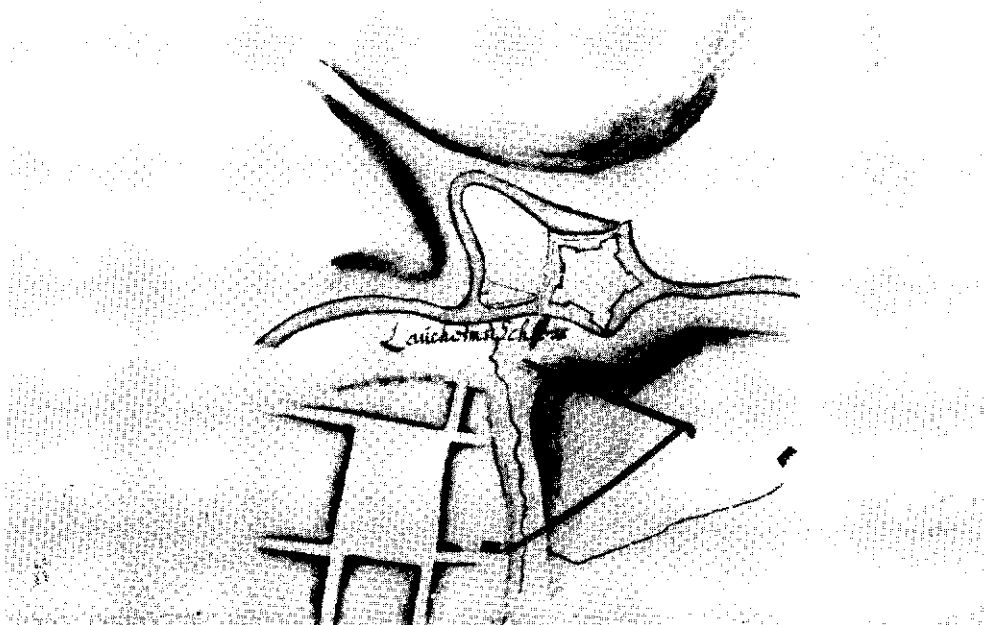

Fig. 2. Laholm Slot med en del af Laholm by. Det kongelige Biblioteks Kortsamling, København.

de sikkert ikke tegnet lang tid efter begivenhederne.

Ängelholmkortet (fig. 1)

Det bevarede kort over Ängelholm og omegn viser situationen i begyndelsen af krigen, da de to hære stod for hinanden omkring Rönneåens udløb i august 1657.³ Rigsdrost Per Brahe havde kort forinden indledt krigshandlingerne ved at rykke ind i nordvestskåne og havde den 4. august slået lejr omkring den lille landsby Ärrarp, lidt nord for Ängelholm, hvor den danske lejr var placeret. Kortet viser begge lejre med Ängelholm, Rönneå og i omegnen landsbyerne Skörpinge, Rebbelberga og Ärrarp.

Noget regulært slag udviklede sig ikke, man nøjedes med lidt skudvexling; men i en periode truedes den danske lejr af, at den svenske styrke ville gå over Rönne-

åen. Det kunne være sket via den nu forsvundne holm, der er aftegnet på kortet midtvejs mellem Ängelholm och åens udløb.

For at forhindre dette opførte danskerne den 7. august en skanse mellem øen og byen, og man fortsatte to dage senere med at anlægge en grav tværs over engen mod vest ud til Skälderviken. Da skansen, men ikke graven, er med på kortet, må det vise tilstanden i dagene umiddelbart efter 7. august.

Kortet over Laholm (fig. 2)

En uge senere, den 13. august trak Per Brahe sig tilbage til Halland, mens danskerne i langsomt tempo fulgte efter. Den 21. begyndte de at belejre Laholm, og dagen efter opførte man to batterier, hvorfra man beskød fæstningen kraftigt. Samtidigt begyndte man at grave løbegrave i

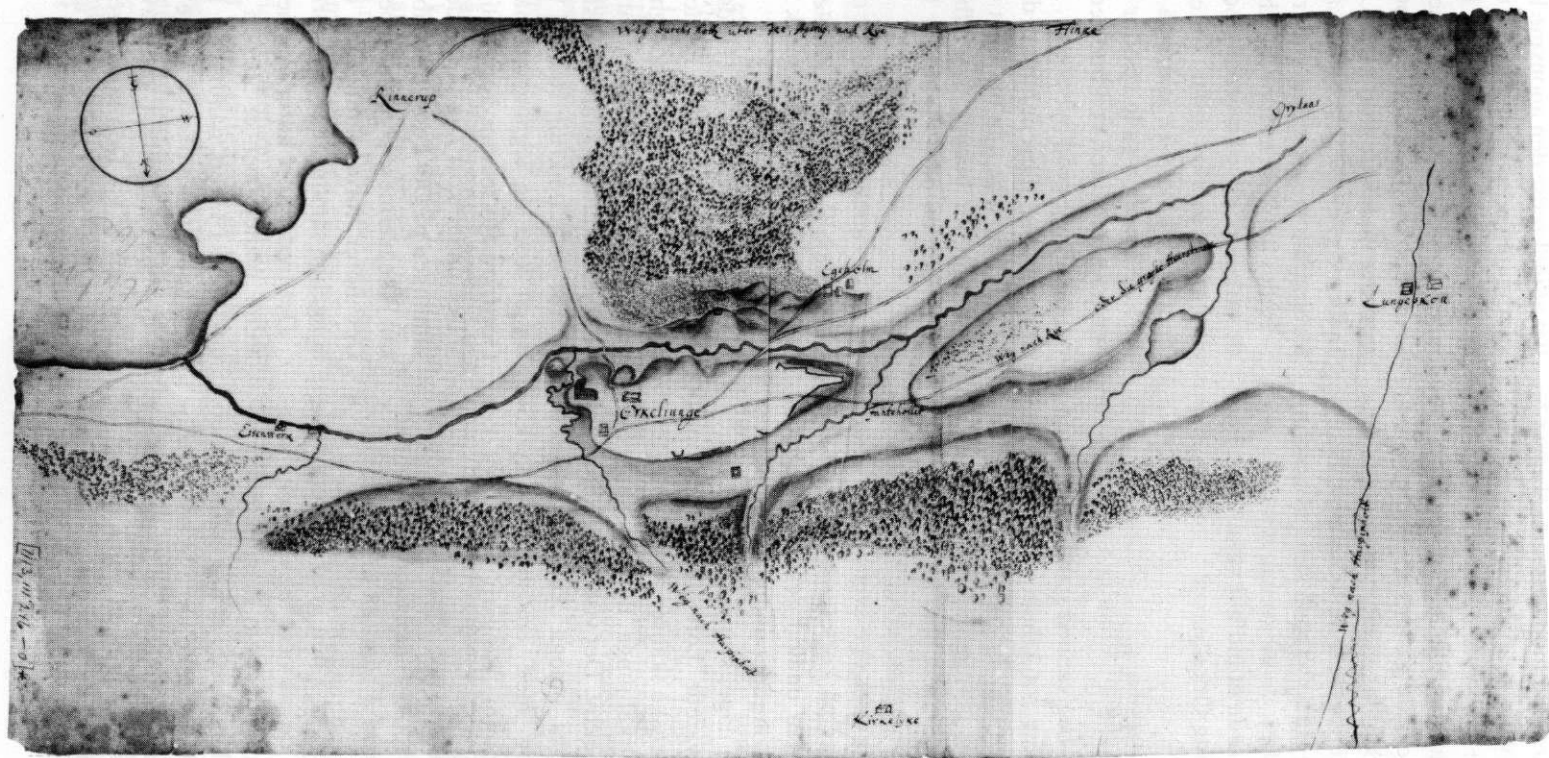

Fig. 3. Området omkring Örkelljunga. Det kongelige Biblioteks Kortsamling, København.

zig-zag form ind mod forsvarsanlægget.⁴

Kortet viser belejringen i sin fuldeste udfoldelse og må være tegnet kort før den blev hævet den 30. august, da man fra dansk side ville gå en forstærket svensk hær i møde. Dagen efter kom det til krigens første træfning ved Genevad Bro.

Herefter lå de to hære stille til omkring 9. september, da en svensk styrke endnu engang gjorde et indfald i Skåne, og slog lejr omkring Örkelljunga.⁵

Örkelljungakortet (fig. 3)

Fra denne begivenhed stammer det tredje detaljkort fra krigen. Med udgangspunkt i den danske hærs hovedkvarter i Rye sendtes jævnligt patrouiller mod Örkelljungastillingen, som man fra dansk side i første omgang havde troet, var ubefæstet, men som den svenske hær – som det også ses på kortet – havde fået forskanset. Man undlod derfor at angribe, men holdt området under stærk observation i de ti dage, svenskerne stod her.

Det bevarede kort viser situationen med de svenske skanser på højdedragene omkring Örkelljunga, hvis kirke er gengivet i perspektiv. Det viser tillige en del af Örkelljungas omegn fra Hjalmsjön til Ljungaskog med landsbyerne Kyrkolücke, Ekholm, Ringarp og jernværket ved Rönneå.

Korttegneren

De tre kort er i den grad overensstemmende, at de må være tegnet af den samme person, om hvem man i første omgang blot kan slutte, at han må have været med i den danske hær i Skåne i perioden mellem 13. august og 20. september 1657 og have været en habil kartograf. Andet ved vi ikke, men det er faktisk mu-

ligt at indkredse den anonyme kortlægger yderligere ved at sammenligne de tre kort med andre kort fra samme tid: Der findes ingen andre kort over krigsskuepladserne i Ängelholm- og Örkelljungaområderne, men der findes tre kort over Laholm fra 1640'erne eller 1650'erne, der kan sættes i forbindelse med kortene fra krigen.

Fælles for disse kort over Laholm er, at de er perspektiviske gengivelser af byen med kirke, torv og gader. De er stort set identiske, bortset fra at der på det ene af kortene løber en gade vest for byens hovedstrøg fra kirken i en bue ned mod Lavå og tilbage mod byens torv. En nøjagtig gengivelse af byens huse er der ikke på noget af kortene tale om, idet de blot er signaturer for bebyggelse. Afbildningerne afviger da også ret meget fra hinanden.

Det er rimeligt at antage, at de tre kort går tilbage til danske forlæg fra før Knäredfreden i 1645, da Danmark for stedse mistede Halland.

Det ene kort findes i Håndskriftafdelingen på Det kongelige Bibliotek, hvor det indgår i et bind håndtegnede fæstnings- og byplaner »Monumentum», som den tyske militæringenieur Christoph Heer udarbejdede omkring 1660–61 på grundlag af kort og tegninger i hans fætter Gottfried Hoffmanns kortsamling.⁶

Det andet kort (fig. 4) findes i Kortsamlingen på Det kongelige Bibliotek, og kan ikke nærmere proveniensbestemmes. Det hører formodentligt til de gamle kongelige samlinger af landkort.⁷

Det tredje kort hører sammen med 17 andre planer, der er næsten identiske med dem i Heers håndskrift. De blev i 1696 købt af den danske konge fra generalbygmester Lambert van Havens samling, men er via Den kongelige Kobberstiksamling, der i 1835 blev udskilt fra

Fig. 4. Laholm med nærmeste omegn. Det kongelige Biblioteks Kortsamling, København.

biblioteket, senere kommet til Nationalmuseet.⁸ Lambert van Haven arbejdede i perioder i 1670erne og 1680erne sammen med Gottfried Hoffmann; og det sæt, der findes på Nationalmuseet, kan derfor også føres tilbage til den senere generalkvartermester Gottfried Hoffmanns samlinger.⁹

Ved både Heers kort og Lambert van Havens kort lader Gottfried Hoffmann altså til at have spillet en vis rolle, men derfra til at bevise, at han også har tegnet de tre omtalte krigskort, er der et stort spring.

Gottfried Hoffmann har indtil allersejeste tid været et temmeligt ubeskrevet blad i den danske militærhistorie, men undersøgelser af hidtil ubenyttet kildemateriale har nu afdækket en flittig militæringeniørs virksomhed, hvis opgaver ikke blot var begrænset til regulære mili-

tære byggeopgaver, men som også blev benyttet som militærkartograf.¹⁰

Hoffmann var i marts 1648 som ca. 20-årig kommet i dansk tjeneste og efter en kort periode at have været med ved opførelsen af Fredericia fæstning i Jylland, blev han i 1653 udnævnt til ingeniør i Helsingborg og arbejdede i Skåne til han ved begyndelsen af krigen i 1657 blev indrullet i Axel Urups styrker. Her deltog han i krigen indtil han i oktober blev lagt i vinterkvarter i Malmö. I 1658 blev han kaldt til København, hvor han under den svenske belejring fik ansvaret for fæstningen. Senere genopbyggede og forstærkede han Fredericia (1662-1672) og blev sidenhen udnævnt til generalkvartermester med overordnet opsyn med den danske fortifikationsetat med særligt virkeområde ved Københavns befæstning.

I hele perioden ses han at have tegnet

landkort. Det skete enten i form af kopier efter andres kort, eller som selvstændige opmålinger. Da Hoffmann i 1671 modtog sin genbestalling som ingeniør efter tronskiftet i 1670, indeholdt den interessante oplysninger om hans kortlægningsvirksomhed: »Särdelis skall hand offuer alle wore festninger och schantzer wisse [=korrekte] Carter troligen forferdige, saa som de effter af Oss samtyckte desseiner best bör at were fortificerede, dissligeste med hoyeste flid sammensanke alle qvarter och schlacht Ordninger, Item beschaffenheder aff wore lande och ströme, och alt saadant lefere i Vores krigs Collegio til troer verwaring».¹¹

I et brev fra 1661 skriver han, at han i perioden før 1657 havde opmålt de fleste danske fæstninger og to år senere, altså mens han opholdt sig i Fredericia, kopierede han et kort over København til brug for Krigskollegiet. Især det sidste er vigtigt, idet det viser, at han havde en privat kortsamling af forskelligt indhold, og som sikkert har bestået af hans egne kort og kopier af andres kortlægninger.¹²

Men kan Gottfried Hoffmann have opmålt og tegnet de tre omtalte krigskort fra 1657?

Ved et tilfælde er der bevaret en kvittering, der viser, at Hoffmann den 26. august, altså midt under belejringen, fik udbetalt 30 rdlr. af sit sold »in Laholm».¹³

At Gottfried Hoffmann var i Laholm på netop dette tidspunkt, gør det mere end sandsynligt, at han er identisk med den »architectus militaris», den militæringeniør, der nævnes i Ove Helters beretning om disse måneders begivenheder på den skånske front. Den unavngivne ingeniør havde ansvaret for anlægget af de danske approcher, der blev gravet ind mod slottet med henblik på den planlagte storm.

Den samme »architectus militaris» havde også arbejdet med opførelsen af den forskandsning, som man havde kastet op omkring den danske lejr ved Ängelholm i begyndelsen af august.¹⁴

Desværre har det ikke været muligt på samme måde at få bekræftet hans tilstedeværelse ved de danske observationer af svenskernes stilling omkring Örkelunga.

Men at Hoffman havde kartografisk erfaring og mulighederne for at tegne de tre krigskort, er jo ikke ensbetydende med at han faktisk også gjorde det.

I den henseende er textoplysningerne på især Ängelholm og Örkeljungakortene af stor betydning. Her genkendes nemlig Hoffmanns håndskrift, som findes i utallige breve og rapporter, fra hans lange embedsperiode i den danske konges tjeneste fra 1648 til hans død i 1687 og fra de få signerede kort, som han har efterladt sig.

Der kan altså ikke herske nogen tvivl om, at Hoffmann har tegnet de tre krigskort under kampene i grænseegnene i efteråret 1657, og han har sandsynligvis også ansvaret for de to anonyme Laholm kort på Nationalmuseet og Det Kongelige Bibliotek.

Christoph Heers kort fra »Monumentum» er sikkert blevet kopieret fra en af de Laholmkort, der fandtes i Hoffmanns samling.

Kortet over Vestsåne (Kortbilæg)

Et af de få signerede arbejder fra Gottfried Hoffmanns hånd fra 1650'erne er et stort kort over det vestlige Skåne og det sydlige Halland fra 1657, som kan sættes ind i en tydelig sammenhæng med de tre krigskort.¹⁵

Kortet har en lang og omstændig titel på latin, der i oversættelse lyder:

»Et meget omhyggeligt kort over de marcher og bevægelser, som . . . Frederik den 3.s hær under ledelse af Axel Urup til Belteberg . . . foretog i 1657 mod svenskerne på grænsen mellem Skåne og Halland; med et rids over de nærliggende åløb og enge, og en del af den samme hærs udmærkede lejre og kampe (hvoraf især svenskerne led store tab i slaget ved Kankersjö nær Lagaå); desuden delvis afridsning over de tilgrænsende højedrag og skove, tegnet ovennævnte år, mens der blev slået lejr af Gottfried Hoffmann».

Kortet er på mange måder interessant; Det er udstyret med et karakteristisk titelfelt, der er skrevet på en rulle, der hænger ned langs siden af en kasse, der ligger i vandet, omgivet af bølger med hvide skumtoppe. Et lignende titelfelt findes på Christoph Heers kort over København fra »Monumentum»-håndskriftet på Det kongelige Bibliotek, samt på et kort over Københavns belejring i august-september 1658 i byarkivet i Strasbourg, der direkte kan føres tilbage til et udkast til et kobberstik over begivenhederne i de dramatiske måneder, som Gottfried Hoffmann i november 1658 fik privilegium på at udgive.

De fleste stednavne på Skånekortet er uheldigvis skrevet med fraktur, men enkelte steder har Hoffmann brugt latinske typer, der i høj grad styrker tilskrivningen af krigskortene til ham.

Men han har også anvendt typetryk. Det er trykte typer, der er sat ind i et håndstempel, hvormed navnet er trykt ind på tegningen.

Typetryk findes i en stor antikva (højde: 6½ mm) og en stor kursiv (højde: 4½ mm), der begge findes på andre kort, fremstillet i denne særprægede teknik.

Det gælder f. ex. en sammentegnet kopi af Johannes Mejers og Isaac Geelkercks kort over henholdsvis Danmark og Norge, der rimeligvis kan dateres til 1658-1660, og som på grund af lighederne i typetrykkene med dette Skånekort kan tilskrives Gottfried Hoffmann. Også ved signaturerne for landsbyer og kirkebyer har han anvendt stempler, der kan findes på andre kort.¹⁶

Kortets ydre er således vigtigt for tilskrivningen af en række kort til Gottfried Hoffmann, men dets indhold er heller ikke uden interesse for Skåne og Hallands topografi, idet kortlægningen – som titlen angiver – er original, og som i forhold til tidligere kortlægninger indeholder mange hidtil uregistrerede detaljer.

Der er bevaret en omtale af dette kort i et brev fra Hoffmann til Axel Urup, der lader til at have sat kortlægningen i værk.¹⁷ I oversættelse af det tysksprogede brev lyder det:

»Velædle, nådige Herre!

Eftersom jeg på grund af denne krig er blevet næsten fuldkomment blottet for midler, kan jeg ikke uden hurtig støtte komme til kræfter eller udruste mig for at holde mig i tjenesten. Men i erkendtlighed og for at opsætte dette landkort beder jeg underdanigst Deres Excellence om Deres højst betydningsfulde anbefaling over for Hr. Generalkrigskommissæren om nyttige og nødvendige midler, således at jeg ikke på grund af manglende nødvendig mundering – såvel for mig selv som for min knægt og hest – bliver hindret i min tjeneste for Dem; men at jeg derimod ved befordring [kan komme] i en sådan stand, at jeg håber at kunne forholde mig i tjenesten, at Deres Excellence deraf kan have fuld tilfredsstillelse.

Deres Excellences
underdanigste
lydige tjener
Gottfried Hoffmann

Landskrona 6. nov. 1657».

At »dette landkort« er det store Skåne-kort er temmeligt sikkert, da han jo ikke blot beder om udrustning for sig selv, men også for sin knægt og hest, som jo har været hans uundværlige hjælpemidler ved disse kortlægninger. Som han skriver på kortet, har han opmålt det, mens man slog lejr, men kortbilledet er større end selve krigsskuepladsen, så han har givetvis haft behov for at sammenkæde sine detaljopmålinger ved en mere overordnet kortlægning.

Hvorledes han har båret sig ad ved vi ikke, men senerehen nævner Hoffmann, at han allerede i 1650'erne udførte geometriske operationer som grundlag for sine opmålinger. Hvis han også har gjort det her, så har vi i hans kort over det vestlige Skåne det første kort over området, der er blevet optaget ved hjælp af trigonometri, hvor man ved matematiske beregninger kan bestemme længden af to sider i en trekant, når man i forvejen kender længden på den tredje side, samt vinklerne fra denne sides endepunkter til skæringspunktet for de to andre sider.

Hvilke instrumenter han har benyttet sig af, kan man kun gætte sig til: Han har sandsynligvis konstrueret sit kort ved hjælp af stokke, målekæder og sigteinstrumenter. Resultatet er derfor betydeligt mere korrekt end den danske kartograf Johannes Mejers kort over det samme område, der findes blandt hans mange håndtegnede kort over det danske rige fra 1640'erne og 1650'erne. Så sent som 1658–1660 ses han at have rentegnet sine kort over Blekinge, og på samme tidspunkt ved man, at hans detaljkort over Skåne var rentegnede.¹⁸

I juli 1657 havde Axel Urup prøvet at få fat i Mejers kort over Skåne, hvilket fremgår af et brev til den danske rigshof-

mester Joachim Gersdorff, hvor Urup skriver:¹⁹

»... mig er blefven sagt, at Johan[nes] Meyér er komen til Kiøbenhafn, [jeg] beder tjenstelig om hannem motte befahlis at sende [mig] Copie af huis [=hvad] hand hafuer om Skånis Landkort«.

Om Hoffmann så er gået i gang med sin kortlægning, fordi man ikke havde kunnet sende Mejers kort til Urup, eller om det skyldes de store mangler ved disse kort, der må have gjort dem uanvendelige i felten, må stå hen i det uvisse. Under alle omstændigheder er Hoffmanns kort et helt selvstændigt værk.

Hans Skånekort er dog ikke et egentligt topografisk kort. Dets område begrænser sig til Øresundsregionen med det østlige Nordsjælland og Skånekysten fra Malmö i syd til og med Rävinge og Steninge i Halland i nord. Hele kysten er aftegnet og uden den pukkel på Kullens vestsider, som Mejer havde markeret på sine kort over området.

I landets indre har Hoffmann kun foretaget en topografisk beskrivelse omkring de veje, hvor den danske hær har passeret: Det vil sige vejen fra Helsingborg via Ängelholm over Hallandsås til Laholm og Halmstad og fra Laholm til Markaryd og derfra videre over Örkelljunga til Helsingborg.

Kortets krigshistoriske karakter understreges af dets oplysninger om den danske hærs lejre under den korte kampagne.

De steder, hvor den danske hær har stået, er markeret med en teltsignatur med små vejende røde flag: De ses ved Ängelholm, Laholm, Bolestad, Edenberg, Snöstorp og Markaryd. Den svenske hær er på samme måde antydnet med blå flag ved Ängelholm og Örkelljunga.

Hvor de to hære har kæmpet har Hoff-

mann ligeledes gjort en markering: Det ses ved Gennevad og ved Kattarp.

— — —

Med Gottfried Hoffmanns Skånekort har vi et enestående billede af den danske hærs bevægelser under den korte kampagne.

Sammen med de tre bevarede detailkort viser det desuden militærkartografen Gottfried Hoffmanns evne til under vanskelige forhold at foretage en omhyggelig kartografisk registrering og dermed – som senere tiders krigskorrespondenter – at give eftertiden et sjældent situationsbillede af krigens skueplads i Skåne i sensommeren og efteråret 1657.

Noter

¹ Om 1. Karl-Gustav-Krigs forløb i Skåne se: Arthur Stille: Fälttoget i Skåne och Halland 1657. – i : (Historisk tidskrift för Skåneland, band 2, 1904–1905, s. [105]–216.

² Se de udførlige beskrivelser af de fire kort i bilaget. Ingen af de her i artiklen omtalte kort er nævnt hos Hermann Richter i hans ellers grundlige afhandling Skånes kartar. Lund 1929.

³ Stille: Anf. sted, s. 150–155.

⁴ Stille: Anf. sted, s. 161–165.

⁵ Stille: Anf. sted, s. 177–181.

⁶ Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Gammel kongelig samling 716–2°, blad 15b–16a.

⁷ Det kongelige Bibliotek. Kortsamlingen. 1113, 114, 11–0-ca. 1625 (!). Kortet er udførligt beskrevet i bilaget.

⁸ Nationalmuseet. 2. Afdelings Bibliotek og Arkiv.

⁹ Vilh. Lorenzen: Lambert van Haven. København 1936, s. 36.

¹⁰ Om Hoffmanns virksomhed som kortlægger se: Bjørn Westerbeek Dahl: Gottfried Hoffmanns kort over Elbo herred fra 1663. – i : (Vejle amts årbog 1985, s. [107]–122).

¹¹ Rigsarkivet. Landetaten. Krigskollegiet. Generalkrigskommissæren 1671. Reskripter til Otto Pogwisch 1671, 28.1.

¹² Se note 10.

¹³ Rigsarkivet. Reviderede regnskaber. Militære regnskaber. Generalkrigs- og landkommissær Niels Krabbes regnskab 1.5.1657–1.11.1657, bilag 113.

¹⁴ Ove Helmer: Commentarius de bello Scandico. Det kongelige Bibliotek. Håndskriftafdelingen. Gammel kongelig samling. 895–2°, blad 13b og 18a.

¹⁵ Se note 2.

¹⁶ Se Bjørn Westerbeek Dahl: Ophavsmanden til Dania-Norvegiakortet i Det kongelige Biblioteks Kortsamling. – i : (Fund og forskning i Det kongelige Biblioteks samlinger, 26, 1982/83, s. 38).

¹⁷ Rigsarkivet. Reviderede regnskaber. Militære regnskaber. Generalkrigs- og landkommissær Niels Krabbes regnskab. 1.11.1657–1.5.1658, bilag 6.

¹⁸ Se N. E. Nørlund: Johannes Mejers Kort over Det danske Rige. 1–3. København 1942.

¹⁹ Rigsarkivet. Kongens og rigets arkiv. B. F. Righofmesterens Arkiv. Brev fra Axel Urup. 28.7.1657.

Teknisk beskrivelse af kortene

Fig. 1.

Motiv: Ängelholm med omgivelser i august 1657.

Lokalisering: Nationalmuseet, København. 2. Afdeling.

Inventarnummer: 538 s.

Proveniens: Modtaget 28.1.1864 fra Den kongelige Kobberstiksamling, København. – I Catalogus over den nyere Kobber=Samling og nogle Tegninger i det Kongelige Store Bibliothec 1788 (håndskrift i Den kongelige Kobberstiksamling) benævnes kortet: Engelholm med Beliggenheden.

Format: Højde: 394 mm, bredde: 469 mm.

Papir og vandmærker: 3 ark papir af forskellig størrelse, opklæbet på stift papir.

Teknik: Koloreret tegning med pen. – Grønt (skråninger), blå (vand), brunt (skråninger mod åen fra sydvest), brun pen.

Måleforhold og målestok: Målestok 100+600 roder=ca. 1:17.458.

Orientering(smidler): Kompasrose. – Nordvendt.

Text: Reuterey ; Schwedische Lager ; Ererup ; Ribbelberg ; Landweg nach Laaholm ; ENGELHOLM ; Danische Lager ; Scherpinge ; Weg nach Starbye und Tranerup ; Landweg nach Helsenburg ; N ; O ; S ; W ; 10 ; 20 ; 30 ; 40 ; 50 ; 60 ; 70 ; 80 ; 90 ; 100 ; 200 ; 300 ; 400 ; 500 ; 600 ; Ruten.

Påskrifter: [Med pen]: 538s ; [med stempel]: ANT. TOPOGR. ARCHIV. – Bagsiden: [Med blyant]: Efterfotogr. 50565.

Litteratur: Vilh. Lorenzen: Axel Urup. København 1953, s. 124–125, hvor Lorenzen tilskriver Gottfried Hoffmann kortet.

Fig. 2.

Motiv: Laholm Slot og del af Laholm by i 1657.
Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Kortsamlingen. 1113, 114, 11-0-ca. 1625.
Inventarnummer: x-1967/110.
Proveniens: Ubekendt. Kortet hører formentlig til de gamle kongelige samlinger.
Format: Højde: 205 mm, bredde: 318 mm.
Papir og vandmærker: 1 ark. – Med narrehoved.
Teknik: Koloreret tegning med pen. – Grønt (skrånninger), brunt (bebyggelse), blå (vand).
Måleforhold og målestok: Slottets diameter er 25 mm=ca. 1:3.615.
Orientering(smidler): Nordvendt.
Text: Laueholms Schloss.
Påskrifter: Bagsiden: [Med blyant]: 1507 ; x-1967/110 ; 1113, 114, 11-0-ca. 1625 ; [med stempel]: BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS.

Fig. 3.

Motiv: Örkelljunga med omgivelser 1657.
Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Kortsamlingen. 1113, 111, 246-0.
Inventarnummer: x-1967/235.
Proveniens: Ubekendt. Kortet hører formodentlig til de gamle kongelige samlinger.
Format: Højde: 317 mm, bredde: 660 mm.
Papir og vandmærker: 2 ark af forskellig størrelse. – Med narrehoved.
Teknik: Koloreret tegning med pen. – Grønt (skove), blå (vand), gult (kirke), rødt (kirkens tag), brun pen.
Måleforhold og målestok: Afstanden mellem Ljungaskog og Örkelljunga=120 mm=ca. 1:12.000.
Orienteringsmidler: Kompasrose. – Sydvendt.
Text: Rinnerup ; Weg durchs holtz uber Flinke, Agerup, nach Rye ; Flinke ; Eisenwerk ; Örkelljunga ; Egeholm ; Fantehollet ; Weg nach Rye oder die grosse Heerstrasse ; Grydaas ; Kirkelycke ; Lungeskou ; Weg nach Haupixholt ; Weg nach Haupixholt ; N ; O ; S ; W.
Påskrifter: [Med blyant]: Hielm Soe ; 1113, 111, 246-0 ; [alternativ kompasrose, noget varierende fra den oprindelige]. – Bagsiden: [Med pen]: Grosse königl. Bibliothek zuständig ; [med blyant]: x-1967/235 ; örkelljunga ; [med stempel]: BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS.

Fig. 4.

Motiv: Laholm.
Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Kortsamlingen. 1113, 114, 11-0-ca. 1625.
Inventarnummer: x-1967/111.
Proveniens: Ubekendt. Kortet hører formodentlig til de gamle kongelige samlinger.
Format: Højde: 299 mm, bredde: 319 mm.
Papir og vandmærker: 1 ark. – Med narrehoved.
Teknik: Koloreret tegning med pen. – Grønt (skrånninger), blå (vand), brun pen.
Måleforhold og målestok: Målestok: 100+500 [roder ?]=ca. 1:15.965.
Orientering(smidler): Nordvendt.
Text: LAUEHOLM ; Schlos.
Påskrifter: Bagsiden: [Med blyant]: x-1967/111 ; 1508 ; Foto 4819 ; 1113, 114, 11-0-ca. 1625 ; [med stempel]: BIBLIOTHECA REGIA HAFNIENSIS.

Kortbilaget

Motiv: Øresund med den nordvestlige del af Skåne og sydlige del af Halland under Axel Urups kampagne i 1657.
Lokalisering: Det kongelige Bibliotek. Kortsamlingen. 1113, 111, 11-0-1657.
Inventarnummer: x-1965/56.
Proveniens: Ubekendt. Kortet hører formodentlig til de gamle kongelige samlinger.
Format: Højde: 755 mm, bredde: 529 mm.
Papir og vandmærker: 5 ark af forskellig størrelse. – Opklæbet på papir.
Teknik: Koloreret tegning med pen og typetrykte signaturer og bogstaver. – Brunt (titelkassen), blå (vandet, dele af målestokken), rødt (bebyggelser, dele af målestokken, signaturerne), gult (veje, dele af målestokken), gråt (kompasrose og skriftbånd), sort (dele af målestokken), sort og brun pen.
Udsmykning: Titelfelt i form af en skriftrulle, der hænger ned fra en kasse, der står i vand.
Målestok og måleforhold: Målestok: 1:4+4 mil a 2000 roder=207 mm=ca. 1:181.932.
Orienteringsmidler: Med kompasrose. – Nordvendt.
Titel: Itinerum et Meatuum quibus Exercitus / Sere-nissi . . . Regis ac Domini / FRIDERICI III. / Duce Perillustri ac . . . / Axelio Urop Domino in Belteberg Etc. Equite Aurato / Ao MDCLVII / inter SCANDIAM et HALLANDIAM / contra Svecos usus est: nec non fluminum et / vadrum [!] interjacentium / cum aliquot insigniorum Ejusdem Castrorum & Conflictuum / (quorum

præcipio ad Lacum Kantersee prope flumen
»Lava« / Sveci insigni clade affecti sunt) / nec
non Montium conterminorum et sylvarum / ali-
quali adumbratione / exactissima Delineatio / in-
ter Castra-Metandum Ao supra dicto facta / a
Godofredo.

Text: [Med antikva typetryk, størrelse 6–7 mm]:
HALLANDIAE PARS ; SCANDIAE PARS ;
[i kursiv typetryk, størrelse 4 mm]: SEELAN-
DIAE CONF-/NIA ; [i typetrykte symboler i
rødt tryk: Landsbyer: Cirkel, 1–1,2 mm i diame-
ter ; sognebyer: Cirkel med tårn, 2,5 mm i læng-
den ; købstæder: Cirkel med tårne på begge si-

der, 3,5 mm i længden ; [Med sort pen]: 2000 ;
1500 ; 1000 ; 1000 ; 2000 ; 4000 ; 6000 ; 8000 ;
Ruten ; Ruten ; 4/4 ; 3/4 ; 2/4 ; 1/4 ; 3 ; 4 ; Meilen ;
[desuden et stort antal håndskrevne stednavne].

Påskrifter: [Med blyant]: 1113, 111, 11-0-1657. –
Bagsiden: [Med blyant]: foto: A 12267; [med
stempel]: BIBLIOTHECA REGIA HAFNIEN-
SIS.

Bemærkninger: Overfladen er stærkt blegnet og
skadelidt. Kortet bærer endvidere præg af at
være kopieret ved gennemprægning.

Litteratur: N. E. Nørlund: Danmarks Kortlægning.
1. Bind. København 1943, s. 55 og tav. 67.

Rådhus i Helsingborg

Riksantikvarieämbetet i Lund (UV-Syd) har under senare år utfört flera arkeologiska undersökningar i Helsingborg. En utgrävning som väckt stort intresse ägde rum under några vinterveckor i januari/februari 1986. Den tomt som var aktuell ligger söder om Mariakyrkan i kvarteret Tor och inrymde tidigare kyrkans likvagnsbod.

Torsten Mårtensson har tidigare lokaliserat stadens äldre rådhus till denna tomt. För 50 år sedan kunde han dessutom glädja sig åt och konstatera att muren till en medeltida källare blottades vid ett nybygge på tomten väster om likvagnsboden. Sedan de befintliga husen rivits skulle nu denna källare äntligen bli tillgänglig för en arkeologisk undersökning.

Redan första veckan visade det sig att lämningarna under jord överensstämde med vad de skriftliga källorna berättar om 1600-talet. Under den moderna källaren låg nämligen ett kullerstensgolv till en äldre byggnad. Väster om detta golv fanns ytterligare en källare. Denna var uppbyggd av kallmurad gråsten med putsade väggar invändigt. I raseringslagret

som täckte källargolven fanns keramik, mynt, kritpipor och stora mängder golvtegel. Genom de skriftliga källorna framgår det att rådhuset förstördes av danskarna år 1679. Att rådhuset under 1600-talet legat på tomten kunde nu bekräftas, samtidigt som vi fick en uppfattning om storleken på byggnaderna.

I takt med att kvicksilvret sjönk, ökade

Fig. 1. 1600-talets rådhus. I bakgrunden den källare som troligen använts som arrestlokal. Mellan kullerstensläggningarna skymtar toppen på skal-muren till den äldsta källaren.

temperaturen på grävningen. Gråstenskällaren visade sig nämligen vara inbyggd i en äldre byggnad. Det var denna källare, vars sydvästra hörn varit synligt och fotograferats år 1935. Byggnaden var ca 11 meter lång och uppbyggd av grovt huggen sandsten. Mot Mariakyrkan i norr låg en ingång vars dörrumfattning bestod av sandstenskvadrar. Båda husen har genomgått flera ombyggnadsskeden. De fåtaliga fynden i den äldsta källaren, främst keramik, daterar denna till 12/1300-tal. Till den äldsta aktiviteten på platsen hör en lerbotten som grävts av vid anläggandet av sandstenskällaren.

Någon kontinuitet har inte kunnat påvisas mellan 1600-talets rådhus och den högmedeltida byggnaden. Vår kunskap om den medeltida profanbebyggelsen i Helsingborg är dålig, särskilt gäller detta de äldre stenhusen. En nyligen påbörjad utgrävning i kvarteret Ruuth i stadens södra del kommer förhoppningsvis att ge större kunskap på detta område.

Anders Löfgren
UV-Syd

plats tillhörande den s.k. stridsyxekulturen. Gravarna från denna period av yngre stenålder är inte helt ovanliga men boplatser påträffas sällan.

Den nu påträffade boplatsen låg på en liten plåtå skyddad i norr, öster och söder av Köpinge backar och i väster begränsad av en skarpare sluttning. I det åtta meter breda schaktet påträffades några härdar och gropar samt ett par stolphål, bland fynden fanns en håleggad flintyxa och ett fragment av den karaktäristiska dekorerade keramiken.

Den del av boplatsen som låg utanför den blivande vägen har under våren undersökts inom Ystadsprojektets ram.

Längre västerut skar vägen i östvästlig riktning igenom ett område med boplatser som första gången påträffades vid en undersökning år 1981. Här fanns spår av bebyggelse från slutet av yngre stenålder/början av äldre bronsålder, långhus och hägnader från yngre bronsålder samt grophus och långhus från både äldre och yngre järnålder. Sammanlagt påträffades resterna av minst 19 hus på denna sträcka. Många av husresterna var välbevarade med hål efter både takbärande stolpar och väggstolpar synliga. I ett av

Nyby – Kabusavägen

Fortifikationsförvaltningen har projekterat en väg mellan två övningsfält söder och sydost om Köpingebro. Markbeskaffenhets- och ägoförhållandena gjorde att vägen kom att skära igenom ett tidigare känt och två nyupptäckta boplatksområden. Undersökningarna av dessa utfördes under hösten 1985.

Längst i öster utmed den blivande vägen och halvvägs upp på Köpinge backar upptäcktes något så ovanligt som en bo-

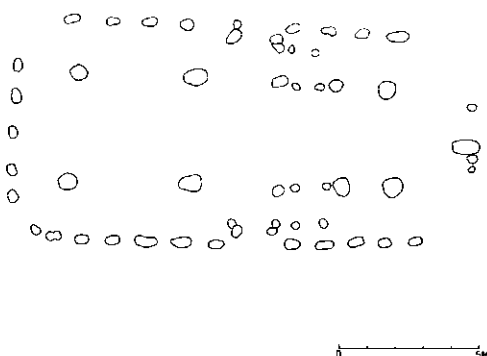

Fig. 1. Bronsåldershus med stalldel i öständen. Nyby – Kabusavägen.

husen från yngre bronsålder fanns även spår efter två bås eller kättar i husets stalldel.

Bebyggelsen från yngre stenålder/äldre bronsålder utgjordes dels av ett stolpbyggt hus dels av någonting som kan ha varit ett hus med delvis försänkt golv. Det senare, som till största delen låg utanför exploateringsytan, kommer att vidareundersökas av Ystadprojektet.

De många husen från yngre bronsålder utgör troligen rester efter en återkommande ensamgårdsbebyggelse under denna period, den stora mängden byggnadsrester gör dock att man inte helt kan utsluta en tätare bebyggelse. Det fortsatta arbetet med materialet kommer förhoppningsvis att klargöra detta.

Tre långhus, fem grophus och en ugn härrörde från romersk järnålder då en liten by varit belägen i områdets västra del. Ett långhus daterades till yngre järnålder, möjligen vendeltid.

En grav från början av senneolitisk tid låg invid de båda husresterna från yngre stenålder/äldre bronsålder.

Vägens västligaste del berörde den norra utkanten av ännu ett boplatssområde från yngre bronsålder. Här påträffades bland annat välbevarade rester av två långhus. Därmed har ytterligare två platser som bebyggelsen under yngre bronsålder alternerat mellan påträffats.

Lasse Wallin
UV-Syd

Hilleshög – Härslöv

Under maj och juni pågår undersökningar utmed en sträcka i Landskrona kommun där senare VA-ledningar kommer att läggas ner. Efter provundersökning utvaldes fem områden för närmare undersökning.

I skrivande stund har här påträffats och undersökts delar av en gård som varit i bruk under 16–1700-tal och fram till skiftet under tidigt 1800-tal. Under dessa byggnadsrester fanns spår av medeltida aktiviteter i form av gropar med keramik från 12–1300-tal. Ett grophus samt ett större antal stolphål härrör från sen vikingatid–tidig medeltid. Denna plats strax väster om Nya Hilleshög gård har alltså troligen varit kontinuerligt bebodd i ungefär 800 år.

Längre västerut men fortfarande inom Hilleshögs byområde ligger en liten boplatz från äldre järnålder.

På andra sidan Hilleshögssåsen med dess monumentala gravhögar har spår av förhistorisk bebyggelse konstaterats på flera ställen. Denna del är ännu inte undersökt men provundersökningen och fynd vid avbaningen pekar mot bronsålder och möjligen tidig sådan. Undersökning av ett större område med boplatzrester från äldre bronsålder skulle fylla en lucka i kunskapen om skånsk förhistorisk bebyggelse.

Lasse Wallin
UV-Syd

DE SKÅNSKA LANDSKAPENS HISTORISKA OCH ARKEOLOGISKA FÖRENING bildades 1866. Föreningen är en samlingspunkt för en historiskt och arkeologiskt intresserad allmänhet.

Föreningen är utgivare av ALF. Historisk tidskrift för Skåneland, som utkommer med fyra häften årligen. Tidskriften utges med bidrag från Humanistisk-samhällsvetenskapliga forskningsrådet (HSFR). Brev och manus till redaktionen adresseras till fil. dr Sten Skansjö, Historiska institutionen, Magle Lilla Kyrkogata 9 A, 223 51 Lund.

Medlem i föreningen erhåller tidskriften kostnadsfritt.

Årsavgiften, 40 kronor, kan insättas på postgirokonto nr 24 68 31-2, De skånska landskapens historiska och arkeologiska förening.

Adress till föreningens skattmästare, Allan Persson: Karhögstorg 4 A, 223 55 Lund.

Äldre häften av tidigare utgivna tidskrifter kan beställas hos föreningens sekreterare, arkivarie Anders Persson, Landsarkivet i Lund, Box 2016, 220 02 Lund eller hos skattmästaren.

EFTERTRYCK, helt eller delvis, medges endast efter redaktionens särskilda tillstånd.

Föreningens styrelse:

Länsantikvarie Carin Bunte, Mst

v. ordf., arkivarie Anders

belöv, v. sekr

Arvid

